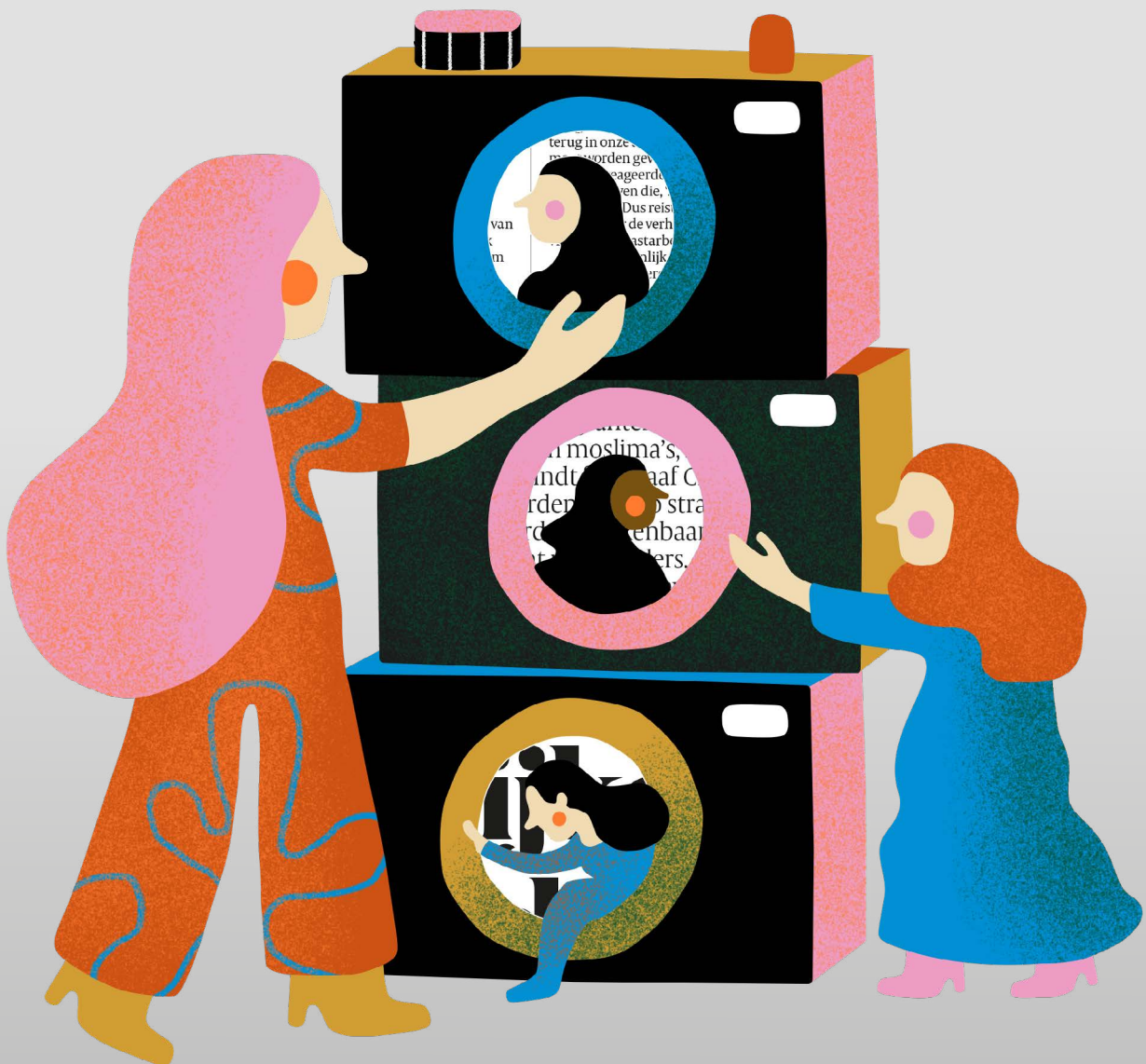

Moslima's in kranten

Een verkennend onderzoek naar foto's van gesluierde
moslima's in drie grote Nederlandse kranten

Een onderzoek van Cigdem Yuksel en Ewoud Butter

Onderzoekers & auteurs

Cigdem Yuksel & Ewoud Butter

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering van Stichting Democratie en Media.

Democracy & Media
Foundation **Stichting**
Democratie & Media

Met dank aan alle geïnterviewden en meelezers voor hun inbreng.

Oktober 2022

Illustraties

Samira Charroud

Vormgeving

Kummer & Herrman

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Onderzoeksvraag en methode	6
1.2 Leeswijzer	8
2. Over beeldvorming van moslima's	10
2.1. Beeldvorming en nieuws	11
2.2. De beeldvorming van moslims in Nederlandse media	12
2.3. Beeldvorming van moslima's in Nederlandse media	15
2.4. Onderzoek naar representatie van moslima's in beeldbank ANP	16
3. Resultaten	17
3.1. Inleiding	18
3.2. Periodes	18
3.3. Type artikelen	21
3.4. Onderscheid artikelen over buitenland en binnenland	22
3.5. Onderwerpen	23
3.6. Negatieve, positieve of neutrale berichten	26
3.7. Vaak gebruikte woorden in titels en bijschriften	27
3.8. Hoe staan gesluierde moslima's op de foto?	29
4. Werkwijze fotoredacteurs	35
5. Samenvatting en conclusie	39
BIJLAGE 1: Literatuurlijst	45
BIJLAGE 2: Definities	46

1. Inleiding

Gemiddeld genomen moeten vrouwen met een hoofddoek twee keer zo vaak solliciteren als mensen zonder hoofddoek. Bij klantgerichte banen is dat zelfs ruim drie keer zo vaak. Dat bleek uit een grootschalig en zorgvuldig onderzoek met praktijktesten dat in de zomer van 2022 werd gepubliceerd (diStasio et al., 2022). Deze conclusie bevestigde eerdere onderzoeken waarin geconcludeerd werd dat moslims en in het bijzonder moslima's veel discriminatie ervaren bij het vinden van een werk- of stageplaats (Abaaziz, 2019; Klooster et al., 2019).

Uit de Vierde Monitor Moslimdiscriminatie (Butter et. al, 2021) bleek dat moslims, en zeker vrouwen met een hoofddoek, niet alleen tijdens de sollicitatieprocedure, maar ook op de werkvloer discriminatie ervaren op grond van hun kleding of uiterlijk. Ze worden expliciet buitengesloten of weggepest, of hebben te maken met kwetsende, discriminerende opmerkingen en 'grapjes' van collega's of leidinggevendenden. Er wordt subtiel of minder subtiel benadrukt dat ze er eigenlijk niet bij horen. Ook discriminerende opmerkingen van cliënten of samenwerkingspartners kunnen hierbij een rol spelen.

Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP, Andriessen et al., 2020) blijkt dat ruim een kwart van de Nederlanders (27%) in 2018 discriminatie had ervaren. Dit gold voor 69% van de Nederlandse moslims. Van deze groep wist 55% zeker dat ze discriminatie had ervaren en twijfelde 14%. Ongeveer twee derde van de Marokkaanse Nederlanders rapporteerde zich gediscrimineerd te voelen op grond van geloof. Van de Turkse Nederlanders gaf ongeveer de helft aan ervaring te hebben met deze vorm van discriminatie.

Vormen van (ervaren) discriminatie, uitsluiting en racisme hebben niet alleen een grote impact op de carrière, het welzijn en welzijn van de slachtoffers en hun directe omgeving, maar ook op de samenleving als geheel.

Er wordt veel onderzoek gedaan naar vormen van discriminatie, maar er is relatief weinig bekend over de factoren die discriminatie aanwakkeren. Uit een van de weinige onderzoeken naar de triggerfactoren van specifiek moslimdiscriminatie bleek, niet onverwacht, dat de media bij de beeldvorming van moslims duidelijk een rol spelen (van Wonderen & Kapel, 2017). Uit dit onderzoek, waarvoor ruim 3700 jongeren werden ondervraagd¹ bleek dat ongeveer een derde van de jongens en één op de zeven meisjes negatief denkt over moslims.² De onderzoekers concludeerden dat naarmate niet-islamitische jongeren meer en vaker persoonlijk contact met moslims hebben, zij vaker positiever denken over moslims. Niet-islamitische jongeren die geregeld contact hebben met moslims vinden bovendien dat berichten over moslims in de media vaak negatiever zijn dan hun eigen ervaringen. Bij jongeren die weinig contact met moslims hebben, bepalen vooral de media hun oordeel, maar ook uitspraken over moslims van opiniemakers en politici.

In vergelijking met andere vormen van discriminatie onderscheidt moslimdiscriminatie zich volgens de onderzoekers door een aantal specifieke (trigger)factoren, waaronder de negatieve berichtgeving over moslims in de media.³

1 Uit een controlegroep van 2000 volwassenen bleek dat factoren die bij moslimdiscriminatie door volwassenen een rol spelen, in grote mate dezelfde zijn als bij jongeren.

2 Belangrijke redenen om negatief te denken over moslims in Nederland zijn volgens het onderzoek het gedrag van

(islamitische) hangjongeren en de opvattingen die moslims volgens de ondervraagde jongeren hebben over onderwerpen als homoseksualiteit en gelijke rechten voor vrouwen. Daarnaast denkt een deel van deze jongeren dat moslims een bedreiging vormen voor de Nederlandse cultuur. Ze worden in verband gebracht met terroristische aanslagen

uit naam van de islam en met complottheorieën die ervan uitgaan dat moslims Nederland willen overheersen. Hoe meer jongeren belang hechten aan 'de Nederlandse identiteit', des te negatiever ze denken over moslims in Nederland.

Sinds begin jaren '90 wordt er onderzoek gedaan naar de beeldvorming van moslims in de media. Relatief weinig aandacht is er voor specifiek moslima's en nog minder onderzoek is er gedaan naar de visuele representatie van moslima's. Welke beelden krijgen Nederlanders via de Nederlandse media te zien van moslima's?

Met deze vraag in het achterhoofd kwam fotografe Cigdem Yüksel met het idee onderzoek te gaan doen naar de representatie van moslima's in de beeldbank van het ANP, de grootste beeldbank van Nederland. Cigdem bekeek ruim 4500 foto's die gevonden werden met de zoekterm 'moslima' en analyseerde de resultaten samen met onderzoeker Ewoud Butter.

In 2020 publiceerden we het onderzoek 'Moslima'; een onderzoek naar de representatie van moslima's in de beeldbank van het ANP (2020) en concludeerden dat een groot deel van de foto's die te vinden zijn onder de zoekterm 'moslima' in de beeldbank van het ANP eenzijdig zijn en dat fotografen, vaak door commerciële prikkels, woorden toevoegen aan deze foto's, als zoekterm of in de omschrijving, die het stereotiepe beeld van de moslima versterken.

De beeldbank van het ANP is een belangrijke, maar niet de enige bron voor Nederlandse media. We wilden daarom aan het onderzoek een vervolg geven. We hebben dat gedaan door te kijken naar de foto's van moslima's die Nederlandse mediaconsumenten onder ogen krijgen via kranten. Wat voor beelden verschijnen er van moslima's in de kranten en bij welke onderwerpen zijn deze beelden te zien?

Het is praktisch onmogelijk een studie te maken van alle foto's van moslima's in alle kranten. We moesten ons daarom beperken en besloten te kijken naar de foto's die de afgelopen 20 jaar in de even jaren (2000, 2002, 2004 etc) van gesluierde moslima's zijn verschenen in drie grote kranten: De Telegraaf, NRC en de Volkskrant. In paragraaf 1.1. zullen we deze keuzes nader toelichten.

Deze beperkingen maken dit onderzoek nadrukkelijk een verkenning. We realiseren ons dat beeldvorming en media complexe thema's zijn. Met dit onderzoek willen we slechts een bescheiden bijdrage leveren om dit complexe geheel beter te begrijpen en hopen we een aanzet te geven voor meer bewustwording over dit onderwerp: beeldvorming van moslima's in de media.

1.1 Onderzoeksvraag en methode

We hebben onze onderzoeksvraag als volgt geformuleerd:

Hoe worden foto's van gesluierde vrouwen gebruikt in de drie Nederlandse kranten De Telegraaf, NRC en de Volkskrant in de periode van 2000 tot en met 2020?

Om het onderzoek in de tijd die we hadden behapbaar te houden, konden we niet alle foto's analyseren. We hebben er daarom voor gekozen om:

- 1 alleen foto's van gesluierde moslima's te analyseren;
- 2 alleen de even jaartallen in het onderzoek mee te nemen;
- 3 niet alle bijlagen van de kranten mee te nemen, maar te focussen op nieuws, achtergronden, opinies.

3 Andere specifieke factoren waren onder andere een culturele en/of veiligheidsdreiging door de aanwezigheid van moslims in

Nederland; grotere impact van gepercipieerde sociaal-culturele tegenstellingen; de aanslagen die uit naam van de islam worden

gepleegd en negatief ervaren 'oppervlakkige' contacten.

We zullen deze keuzes hieronder kort toelichten.

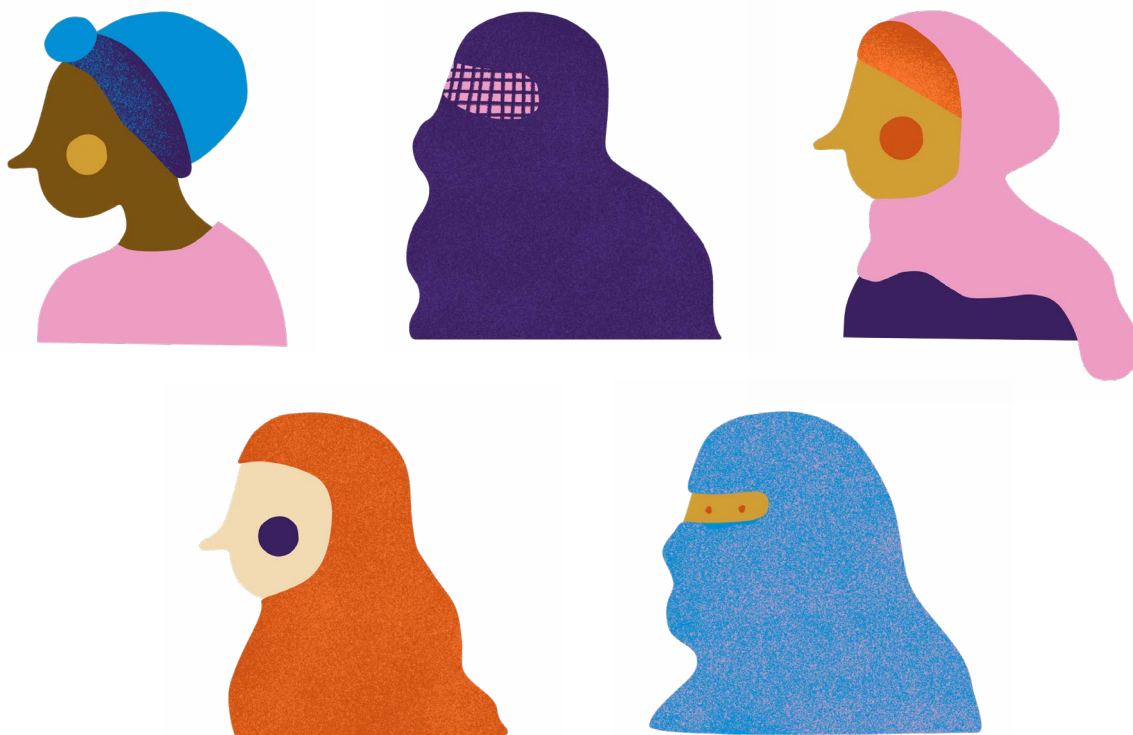
Onder ‘gesluierde moslima’s’ verstaan we in dit rapport vrouwen die op islamitische wijze hun hoofd bedekken, onder andere in de vorm van een hijab (hoofddoek), chador, niqab, burqa of tulband. We beperken ons hiermee tot alleen de foto’s waarop vrouwen voor de doorsnee lezer direct als herkenbaar islamitisch worden gepresenteerd. We hebben geprobeerd foto’s van niet-islamitische vrouwen die gesluierd zijn (zoals christelijk-orthodoxe vrouwen uit de Balkan en Rusland) zoveel mogelijk buiten beschouwing te laten. We deden dit onder andere door gebruik te maken van de begeleidende teksten.

We zijn ons ervan bewust dat dit om meerdere redenen een arbitraire keuze is. Allereerst omdat in diverse landen lang niet alle moslima’s zich islamitisch kleden. Volgens SCP onderzoek uit 2018 draagt in Nederland bijvoorbeeld ongeveer 49% van de Turkse moslima’s, 78% van de Marokkaanse moslima’s en 93% van de Somalische moslima’s een hoofddoek (Huijnk, 2018).

Daarnaast worden in verschillende landen vrouwen juist door de staat of hun omgeving verplicht zich islamitisch te kleden zonder dat zij zichzelf als islamitisch beschouwen. Het kan hierdoor zijn dat deze vrouwen door ons ten onrechte als ‘gesluierde moslima’ worden gekwalificeerd.

We denken dat, ondanks deze kanttekeningen, onze keuze niet alleen uit praktische overwegingen te verdedigen is. De gesluierde moslima heeft, omdat ze zichtbaarder moslima is, het meest te maken met vooroordelen en discriminatie (Stasio et al., 2022).

We zullen in dit rapport zowel ‘gesluierde moslima’s’ als ‘gesluierde vrouwen’ gebruiken om deze groep mee aan te duiden.

4 Het ging o.a. om: datum van plaatsing; krant; titel; bijschrift; type artikel (nieuws, achtergrond, opinie etc.); binnenlands nieuws

of buitenlands nieuws (en uit welk land); positief, negatief of neutraal nieuws; onderwerp; 1 of meerdere gesluierde moslima's op de

foto; binnenshuis, buitenshuis of portretfoto; decor (locatie); 'bekende moslima'; korte beschrijving/opmerkingen.

We hebben ervoor gekozen om binnen de periode 2000-2020 de volgende jaartallen te onderzoeken: 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 en 2020. Hierdoor vallen de oneven jaren, waaronder bijvoorbeeld 2001, waarin de aanslagen van 11 september 2001 plaatsvonden, buiten ons onderzoek. We hebben de verwachting dat het analyseren van de even jaren voldoende is om in grote lijnen een indruk te kunnen krijgen van de wijze waarop gesluierde moslima's worden geportretteerd.

Tot slot hebben we besloten geen foto's te analyseren uit een aantal rubrieken zoals de tv-gids, kijktips, reisbijlagen, advertenties en commerciële bijlagen. Ook hebben we portretfoto's van columnisten buiten beschouwing gelaten net als de weekendbijlage Leven van NRC en de regionale bijlagen en magazines van de kranten zoals het Volkskrant Magazine, Sir Edmund en Vrouw van De Telegraaf.

Methode

Om dit onderzoek te kunnen doen hebben we handmatig alle foto's verzameld uit de drie kranten die we hebben geanalyseerd. Het ging in totaal om 2561 foto's. Omdat een groot deel van de kranten niet digitaal gearchiveerd is, hebben we de meeste foto's verzameld door het krantenarchief in de Koninklijke Bibliotheek te raadplegen. Enkel NRC heeft het hele krantenarchief digitaal beschikbaar gesteld voor abonnees; de foto's uit deze krant hebben we daarom ook digitaal kunnen bekijken en verzamelen.

Bij het analyseren van de foto's hebben we verschillende vragen gesteld.⁴ Deze vragen kwamen voort uit variabelen waarvan we voorafgaand aan het onderzoek dachten dat ze een rol konden spelen. Het ging onder andere om vragen als:

- 1 Wat zijn de onderwerpen van de artikelen waar foto's van gesluierde vrouwen bij gebruikt worden?
- 2 Over welke landen gaan de meeste artikelen waar foto's van gesluierde vrouwen bij zijn geplaatst?
- 3 Wat voor woorden werden gebruikt in de titels bij de artikelen en in de bijschriften?
- 4 In welke omgeving zijn de meeste gesluierde moslima's afgebeeld?

De antwoorden op deze vragen hebben we vervolgens geanalyseerd. Ook hebben we gekeken of er verschillen tussen de afzonderlijke kranten zijn.

De belangrijkste conclusies hebben we vervolgens voorgelegd aan fotoredacteuren van twee kranten (NRC en Volkskrant). De Telegraaf was helaas niet bereid om mee te werken. We hebben de fotoredacteuren ook gevraagd naar hun werkwijze en hoe zij denken over beeldvorming en de manier waarop gesluierde moslima's te zien zijn in kranten.

1.2 Leeswijzer

Dit rapport bestaat na deze inleiding uit de volgende onderdelen:

In het tweede hoofdstuk geven we op grond van een korte literatuurstudie enige achtergrondinformatie over beeldvorming, de beeldvorming van moslims in de media in het algemeen en van moslima's in het bijzonder.

In het derde hoofdstuk presenteren we de gegevens die we verzameld hebben over de foto's die we geanalyseerd hebben. Het betreft in dit hoofdstuk een opsomming van de resultaten. We geven hierbij nog geen duiding, dat doen we in hoofdstuk 5.

In hoofdstuk vier geven we op grond van de interviews die we met twee fotoredacteuren hebben gevoerd een impressie van hun werkwijze en hoe ze over beeldvorming denken.

In hoofdstuk vijf vatten we de resultaten uit hoofdstuk drie en vier kort samen en vervolgens proberen we daar enkele conclusies aan te verbinden.

In de bijlagen ten slotte geven we aan welke literatuur we voor dit rapport hebben gebruikt. Ook vindt u in de bijlage een toelichting op de wijze waarop we foto's hebben gecategoriseerd op grond van het onderwerp van het bericht waarbij de foto's geplaatst waren. Deze toelichting was te uitgebreid om in de lopende tekst op te nemen.

2. Over beeldvorming van moslima's

In dit hoofdstuk geven we achtergrondinformatie over wat we uit de literatuur weten over de beeldvorming van moslima's in de media. Dit valt uiteraard niet los te zien van de beeldvorming in Nederland van islamitische Nederlanders en de islam. In dit hoofdstuk besteden we eerst inleidende woorden aan 'het nieuws' en beeldvorming (2.1.). Daarna gaan we specifiek in op de beeldvorming van moslims in Nederlandse media (2.2) en van moslima's in het bijzonder (2.3.).

2.1 Beeldvorming en nieuws

Beelden die we dagelijks zien, zijn van invloed op onze opvattingen. De herhaling, dag in dag uit, van stereotypen in beeld- en woordgebruik (bijvoorbeeld over zwart-wit, oud-jong, man-vrouw) kan ertoe leiden dat onze verbeelding hierdoor sterk of volledig wordt bepaald. De media zijn in belangrijke mate bepalend voor de beeldvorming van bevolkingsgroepen. De redacties van kranten, radio, tv en online media bepalen in grote mate informatie die we dagelijks in woord en beeld ontvangen. Redacties selecteren - vaak onder tijdsdruk - nieuwsberichten en verhalen en maken daarbij vele keuzes omdat het onmogelijk is volledig te zijn. Hierdoor kunnen niet alle onderwerpen behandeld worden, worden niet alle bronnen gesproken of genoemd en worden niet alle aspecten belicht. (Bakker e.a., 2018). Journalisten maken voortdurend afwegingen gebaseerd op hun eigen perspectieven, maar ook op grond van de inschatting van de behoeften van hun doelgroep (Ruigrok e.a., 2017).

Hierbij is 'nieuws' een kernbegrip. In de Code voor de Journalistiek wordt nieuws als volgt omschreven: "Nieuws is wat men nog niet wist voordat het nieuws er was. Het is het verslag van wat er gebeurde, of de aankondiging van wat staat te gebeuren. Onder nieuws wordt meer verstaan dan feitelijke verslagen. Een journalist brengt ook achtergronden, analyses en meningen bij het primaire nieuws" (Bakker e.a., 2018).

Het is een bekend fenomeen dat journalisten in hun zoektocht naar het ongewone vaak over negatieve zaken berichten (Ruigrok e.a., 2017). Media besteden vooral aandacht aan incidenten en veel minder aan het alledaagse of aan langerlopende ontwikkelingen of processen. In de woorden van Joris Luyendijk: "Nieuws is wat vandaag gebeurt, maar nooit wat elke dag gebeurt." ⁵

Rob Wijnberg schreef in 2016 op de Correspondent in een essay waarin hij de nieuwsberichtgeving bekritiseerde:

"Nieuws is een niet-aflatende stroom negatieve, sensationele, contextloze incidenten. Zijn basisingrediënten zijn conflict, ophef en gevaar; zijn basisemoties zijn verontwaardiging, woede en angst. Nieuws is, zei mijn eerste krantenchef ooit, 'datgene waarvoor je naar je buurman rent om het te vertellen': iets bedreigends, iets spectaculairs, iets controversieels. Wie een jaar lang, elke dag, uitsluitend de wereld beziet via het nieuws, heeft een cynischer, negatiever en onjuister beeld van zo'n beetje alles gekregen dan ervoor." (Wijnberg, 2016)

Op zoek naar het ongewone worden minderheidsgroepen (waaronder moslims) sneller als 'out-groups' gezien en eerder geassocieerd met conflict, drama, controversie, geweld en afwijkend gedrag. Dit leidt al snel tot stereotypen: generalisaties en versimpelingen van de werkelijkheid, die een groep terugbrengen tot een clichébeeld. Door deze clichébeelden hebben we minder oog voor individuele verschillen tussen mensen en hebben we meer moeite eigenschappen en gedrag te erkennen dat we niet vinden rijmen met het stereotype (Ruigrok e.a., 2017).

Het structureel gebruiken van stereotypen in berichtgeving, kan volgens communicatie-wetenschapper Shadid tenminste vier problematische consequenties hebben:

⁵ Via: <https://www.maartenonline.nl/nieuws-bevuult-je-wereldbeeld/>

- Stereotypen beïnvloeden de wijze waarop mensen omgaan met informatie: mensen zijn eerder geneigd positieve informatie over de eigen groep en negatieve informatie over de andere groepen te onthouden;
- Stereotypen veroorzaken specifieke verwachtingen met betrekking tot het gedrag van de andere groepen, die op hun beurt als filters fungeren bij het waarnemen en interpreteren van dat gedrag;
- Stereotypen kunnen leiden tot 'self-fulfilling prophecies': mensen zien in het gedrag van anderen wat ze op grond van hun vooroordelen verwachten (...);
- Stereotypen kunnen ten slotte leiden tot verkeerde voorspellingen van het gedrag van anderen, omdat vooroordelen, althans gedeeltelijk, foutief zijn (Shadid, 2005).

Stereotiepe beeldvorming heeft daarom maatschappelijke gevolgen en is van invloed op verschijnselen als discriminatie, seksisme en racisme en houdt sociale ongelijkheid in stand. (Omlo, 2020a; Smits, M.W. & Porzionato, M., 2016; Women Inc, 2022)

Mediamakers (journalisten, (foto)redacteuren, fotografen) kunnen, wanneer zij zich bewust zijn van te eenzijdige en stigmatiserende beeldvorming, hun verantwoordelijkheid nemen om dit te veranderen, bijvoorbeeld door andere beelden en woorden te gebruiken.

2.2 De beeldvorming van moslims in Nederlandse media

Hoe ziet die beeldvorming van moslims er dan uit? Hoewel er in het huidige Nederland al vanaf de 16e eeuw moslims wonen (Butter, van Oordt, 2017) en het Koninkrijk der Nederlanden tot halverwege de vorige eeuw, als kolonisator van 'Nederlands Indië' (Indonesië), tot de grootste islamitische landen behoorde, was er in de Nederlandse pers relatief weinig aandacht voor moslims in het Koninkrijk. Pas sinds de 'Rushdie affaire' (1989) ging de Nederlandse pers meer aandacht besteden aan moslims in Nederland. Onderzoek naar beeldvorming van moslims in de media kwam in Nederland ook pas daarna op gang. (Butter, 2019) In deze paragraaf geven we een korte schets van wat we weten uit divers onderzoek.⁶

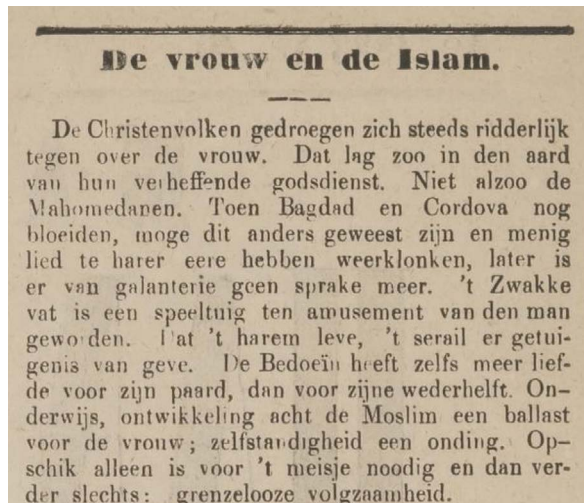
In het krantenarchief van *Delpher* (delpher.nl) staan in de gehele 19e eeuw (1800-1899) 396 artikelen waar het woord 'moslim' in voorkomt (meetdatum 31 augustus 2022). Het woord 'mohammedaan' was in die tijd overigens gebruikelijker en levert 1940 artikelen op en 'mahomedaan' 1323 artikelen. De meeste van deze artikelen gingen over ontwikkelingen in het buitenland, in het bijzonder over Turkije (en het toenmalige Konstantinopel) en in mindere mate over landen als Rusland, Frankrijk en Egypte. Later in de 19e eeuw werden sporadisch ook artikelen gewijd aan moslims in Indonesië. Belangrijke onderwerpen waren de Atjeh-oorlog en de angst voor het pan-islamisme, twee onderwerpen waar ook de belangrijkste Nederlandse islamkenners uit die tijd, Snouck Hurgronje en Van den Berg, veel aandacht aan hebben besteed.

Vooraf in de Nederlandstalige kranten in de toenmalige kolonie Nederlands Indië was er soms aandacht voor moslims en de islam. Deze kranten waren voornamelijk bedoeld voor de Nederlanders die daar destijds woonden en de artikelen over moslims werden vaak geschreven vanuit het koloniale perspectief hoe het best met 'de inlanders' kon worden omgegaan (Buskens & Kommers, 2007). Behalve koloniaal was het perspectief ook christelijk en oriëntalistisch: moslims werden als primitief, mysterieus, irrationeel en sensueel beschreven (Said, 1978). Hier tegenover stonden rationele, christelijke Nederlanders die beschaving brachten. Een illustratie hiervan is een artikel in het Makassaarsch handelsblad van 19 juni 1883 over de 'De vrouw en de Islam' waarin onder andere het volgende wordt geschreven:

⁶ De tekst in dit hoofdstuk is deels een update van eerdere publicaties (Butter, 2019, 2020) en

verscheen deels ook in het vorige onderzoek (Yuksel, Butter, 2020).

"De Christenvolken gedroegen zich steeds ridderlijk tegenover de vrouw. Dit lag zo in den aard van hun verheffende godsdienst. Niet alzo de mahomedanen. Toen Bagdad en Cordova nog bloeiden, moge dit anders geweest zijn en menig lied te harer ere hebben weerklonken, later is er van galanterie geen sprake meer. 't Zwakke vat is een speeltuig ten amusement van den man geworden (...) De Bedoein heeft zelfs meer liefde voor zijn paard, dan voor zijne wederhelft. Onderwijs, ontwikkeling acht de Moslim een ballast voor de vrouw, zelfstandigheid een onding."⁷

Vijf frames

Tot aan het eind van de jaren '80 was er in de Nederlandse media weinig aandacht voor Nederlandse moslims. Ook was de beeldvorming van moslims amper onderwerp van onderzoek of debat. De internationale discussie die naar aanleiding van Edward Saïds boek *Oriëntalism* (1978) was losgebarsten over de vaak karikaturale wijze waarop in het Westen 'moslims' en 'de Arabische wereld' werden afgebeeld als 'de inferieure Ander', drong nauwelijks door tot de Nederlandse media, ondanks inspanningen van bijvoorbeeld de werkgroep Media en Racisme (later Media en Migranten) van de Nederlandse Vereniging van Journalisten.

Dit veranderde in 1989 tijdens 'de Rushdie-affaire'. Sindsdien tonen Nederlandse media meer interesse voor Nederlandse moslims en wordt er onderzoek gedaan naar de wijze waarop er over moslims wordt bericht (Butter, 2019). Emeritus-hoogleraar interculturele communicatie Wasif Shadid benoemde in 2009 vier frames die hij steeds zag terugkeren in de media. Deze frames keren in meer of mindere mate ook steeds terug in ander onderzoek:

- 1 Het ethnocentrisme frame. Met behulp hiervan worden mediagebruikers vertrouwd gemaakt met een 'wij-zij'-tegenstelling en met 'onze' versus 'hun' cultuur, waarbij de eerstgenoemde beter respectievelijk hoger wordt gewaardeerd. (...)
- 2 Het stigmatiseringsframe. Hoofdkenmerk van dit frame is dat allochtonen en moslims worden gepresenteerd als probleemgroepen: ze worden meer dan strikt noodzakelijk in verband gebracht met criminaliteit, misdaad, misbruik van sociale voorzieningen, terrorisme, werkloosheid en drugs.(...)

⁷ Overigens zou het in dat jaar (1883) nog 36 jaar duren voordat de vrouwen in Nederland stemrecht kregen en moesten

Nederlandse vrouwen 108 jaar wachten totdat verkrachting binnen het huwelijk strafbaar werd.

- 3 Het lekenframe. Hoofdkenmerk hiervan is dat allochtonen en moslims relatief weinig kans krijgen om hun mening te ventileren en dat ze vooral als leken en niet als deskundigen worden gepresenteerd. (...)
4. Het culturele generaliseringsframe. Met behulp van dit frame worden Marokkaanse en Turkse Nederlanders gepresenteerd als één homogene groep en als moslims bij wie de religieuze identiteit alle andere sociale identiteiten overwoekert (Shadid, 2009).

Het vijfde frame: de “goed geïntegreerde moslim”

Andrea Meuzelaar brengt in haar proefschrift (2014) de representatie van moslims en de islam op de Nederlandse publieke televisie in kaart. Ze concludeert dat er in de loop der jaren een “rigide iconografie” van de islam is ontstaan: “waarin de islam direct herkenbaar is geworden maar ook constant wordt gereduceerd door een handvol emblematische beelden die allerlei negatieve connotaties hebben gekregen.” Volgens Meuzelaar heeft het obsessief herhalen van steeds dezelfde, lang niet altijd relevante beelden door de Nederlandse omroepen “causale relaties (...) gesuggereerd tussen de islamitische religie en allerlei maatschappelijke problemen, zoals het falen van integratie en de gevaren van islamitisch fundamentalisme en zelfs terrorisme.”

Ze constateert dat er op televisie twee concurrerende verhalen over de religieuze identiteit van moslims zijn ontstaan: één over de barbaarse moslim, “wiens religieuze kapitaal werd geconstrueerd als in strijd met de waarden van de Nederlandse samenleving” en “één over de goed aangepaste en succesvol geïntegreerde moslim, wiens religieuze kapitaal werd geconstrueerd als heilig en als compatibel met de waarden van de Nederlandse samenleving.” In de optiek van Meuzelaar is het beeld van “de goed geïntegreerde en gedomesticeerde moslim” evengoed een stereotype.

Een vergelijkbare conclusie was eerder getrokken door Abdessama Bouabid. In zijn proefschrift, *de Marokkanenpaniek* (2018), verwijst hij naar zijn masterscriptie (2010), waarin hij onderzoek deed naar het publiek discours over moslims na de moord op Theo van Gogh. In dit discours kwamen de ‘gematigde moslims’ naar voren die zich ‘voorbeeldig gedragen’, oftewel zoals de dominante ‘normale’ meerderheid wil dat de sociaal deviante minderheid zich gedraagt.

Daarmee kunnen we in aanvulling op het onderscheid van Shadid een vijfde frame benoemen: dat van de goed geïntegreerde moslim die nadrukkelijk en vaak expliciet afstand neemt van het andere stereotype: de moslim wiens waarden in strijd zijn met de Nederlandse samenleving.

Deze frames komen terug in verschillende onderzoekspublicaties. Zo komen de eerste drie frames ook nadrukkelijk naar voren in het onderzoek Stereotyperende microportretten van moslims in het (politieke) nieuws van Nel Ruigrok en anderen (2017). Ze namen hiervoor 622.480 nieuwsberichten door die verschenen in het AD, De Telegraaf, NRC Handelsblad, Trouw en de Volkskrant en op de weblogs Joop.nl en GeenStijl. De onderzoekers concludeerden dat de bijvoeglijke naamwoorden waarmee moslims het meest worden omschreven ‘radicaal’, ‘extremistisch’ en ‘terroristisch’ zijn. Bij Nederlanders zonder migratieachtergrond worden vaak ‘bekend’, ‘gemiddeld’ en ‘mooi’ gebruikt om ze te omschrijven. Ook blijken Nederlanders zonder migratieachtergrond veel te ‘winnen’, ‘scoren’ en ‘verbeteren’ in de pers, terwijl moslims vooral ‘beledigen’, ‘bekerden’ en ‘verkrachten’. Dit kan volgens de onderzoekers leiden tot blikvernauwing, het voeden van vooroordelen en uiteindelijk tot discriminatie. Onderzoeker Gagestein verklaarde in NRC:

“Er is een interessant verschil tussen hoe moslims en Nederlanders aan het woord komen in de media. Moslims worden meestal als leek opgevoerd, in straatinterviews bijvoorbeeld, terwijl autochtone Nederlanders veel vaker als expert aan het woord komen. Als nieuwsprogramma’s vooroordelen willen ontkrachten zouden ze vaker experts met een moslimachtergrond kunnen uitnodigen.”⁸

In dit verband is ook een artikel van Rasit Elibol, Sal Hagen en Jaap Tielbeke in De Groene Amsterdammer (februari 2019) interessant.⁹ Zij bekeken welke woorden in de Volkskrant en NRC het vaakst in combinatie met de islam werden genoemd. Zij constateerden dat de islam tot 2004 vooral in één adem werd genoemd met 'religie' en 'levensbeschouwing', maar dat in de jaren daarna 'radicale', 'politieke' en 'Nederland' de woorden zijn die het meest in combinatie met de islam werden genoemd.

De vier frames van Shadid komen ook duidelijk naar voren in het onderzoek dat Tayfun Balcik in 2019 deed naar de berichtgeving over moslims in de vier grootste Nederlandse kranten (De Telegraaf, de Volkskrant, Algemeen Dagblad en NRC).¹⁰ Na drie maanden turven, tellen en duiden blijkt dat de kranten het meest schrijven over de volgende vijf thema's:

- 1 'Moslimterreur'; 20% van alle berichten over moslims gaat over terrorisme en 83% van alle berichten over terrorisme gaat over 'moslimterrorisme'.
- 2 'Wij-zij nieuws'; 11% van alle berichten over moslims gaat over een botsing tussen culturen, tussen een verondersteld 'wij' - vaak omschreven als het 'westen', 'de joods-christelijke cultuur'- en 'de moslims' en/of 'de islam' die een 'bedreiging' vormen vanwege 'islamisering' en 'dubbele loyaliteiten'.
- 3 'De onvrije moslima'; 8% van alle berichten over moslims gaat over de 'onvrije moslima'.
- 4 'Moslims als (ongewenste) migranten/asielzoekers'; 7% van alle berichten over moslims gaat over moslims als ongewenste migranten/asielzoekers.
- 5 'Pro-diversiteitsberichtgeving' (met o.a. berichtgeving over moslimdiscriminatie & diversiteit); 7% van alle berichten over moslims besteedt aandacht aan diversiteit binnen de moslimgemeenschap en de thema's die daar spelen.

Uit dit onderzoek blijkt onder andere dat De Telegraaf en het AD vaker negatief over moslims berichten dan de Volkskrant of NRC. Moslims worden in De Telegraaf en het AD vaker met terreur geassocieerd, het 'wij/zij denken' is er sterker, moslim-immigratie wordt vaker als ongewenst beschouwd en het stereotiepe beeld van de onderdrukte moslima komt veelvuldiger aan bod.

Balcik constateert dat in berichten over moslims veel vaker niet-moslims dan moslims aan het woord komen. De mate van betrokkenheid van moslims bij de berichtgeving - als nieuws-makers, als experts dan wel als sprekers - is volgens hem ook bepalend voor de mate waarin negatief wordt bericht over 'de moslims' en/of 'de islam'. Hoewel het zeker niet altijd het geval is, constateert hij het volgende mechanisme bij een meerderheid van de behandelde thema's: hoe hoger de betrokkenheid van moslims bij de nieuwsverhalen, des te minder er sprake is van negatieve framing.

2.3. Beeldvorming van moslima's in Nederlandse media

Andrea Meuzelaar constateerde in haar proefschrift (2014) dat de Nederlandse televisie in de jaren '90 'de figuur van de gesluierde vrouw' ontdekte. "Naast de bekende beelden van moskeeën, gemeenschappelijke gebeden en meisjes op Koranschool, bestond het visuele repertoire van de islam uit beelden van gesluierde vrouwen op straten en markten en moslims in de publieke ruimte."

In het eerste decennium van deze eeuw raakte de berichtgeving op televisie volgens Meuzelaar geobsedeerd door de thematiek van de radicalisering van jonge moslims en

8 <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/25/en-zo-schrijft-de-pers-over-de-nederlander-13182552-a1574771>

9 <https://www.groene.nl/artikel/wat-ik-van-is-vind-wat-denk-je-zelf>

10 Balcik, T. (2019), Moslims in Nederlandse kranten. *Een*

onderzoek naar stereotiepe beeldvorming in de vier grootste kranten van Nederland, Den Haag: The Hague Peace Projects, NieuwWij, Republiek Allochtonië.

verschenen vaker gesluierde of volledig bedekte vrouwen in beeld. Zij concludeert onder andere dat er causale relaties worden gesuggereerd tussen de islamitische religie en allerlei maatschappelijke problemen door het “obsessief herhalen van steeds dezelfde beelden (moskeeën, gemeenschappelijke gebeden, gesluierde vrouwen) in verhalen die niet noodzakelijk gaan over de rituelen en uiterlijkheden van de islamitische godsdienst”.

Margreet van Es promoveerde in 2016 op de stereotypering en zelfrepresentatie van specifiek moslimvrouwen in Nederland en Noorwegen. Zij constateerde dat moslima's tussen 1975 en 2010 in beide landen werden neergezet als onderdrukt, beklagenswaardig, sociaal geïsoleerd, laagopgeleid en niet geïntegreerd of geëmancipeerd (Van Es, 2016). Vooral na de aanslagen van 11 september 2001 groeide de aandacht voor vrouwen met een moslimachtergrond en hun vermeende gebrek aan emancipatie. Van Es constateert dat vrouwen met een moslim-achtergrond steeds meer bestempeld werden als 'moslimvrouwen' of moslima's. Ze schrijft: “Ongeacht hun etnische afkomst werden ze afgeschilderd als slachtoffers van een breed scala aan problemen, waaronder huiselijk geweld, sociaal isolement, gedwongen huwelijken, eerwraak en genitale verminking van vrouwen. De schuld voor deze problemen werd steeds vaker volledig bij de islam gelegd. De religie was zogenaamd inherent patriarchaal en onverenigbaar met de 'typisch Nederlandse' of 'Noorse' waarde van gendergelijkheid. Een discours van 'het redden van onderdrukte moslimvrouwen' werd steeds vaker gebruikt om een strikter immigratie- en integratiebeleid te legitimeren.” Van Es constateert verder dat in Nederland de 'extremistische moslima' een belangrijk stereotype werd tijdens de laatste jaren van de onderzoeksperiode. 'Moslimvrouwen' werden voorgesteld als (potentiële) daders in plaats van slachtoffers en kregen daardoor een zeer negatieve vorm van keuzevrijheid.

2.4. Onderzoek naar representatie van moslima's in beeldbank ANP

Tot slot ons eigen onderzoek uit 2020. Op grond van een analyse van bijna 4500 foto's in de beeldbank van het ANP, die vindbaar zijn onder de zoekterm 'moslima', concludeerden wij in ons vorige onderzoek (Yüksel, Butter, 2020) dat het aanbod van foto's met de zoekterm 'moslima' in deze beeldbank een eenzijdig beeld geeft van moslima's.

Deze eenzijdigheid omvat verschillende aspecten:

- Op de foto's dragen bijna alle moslima's een hoofddoek (82%) of een niqab (13%). Moslima's zonder sluier worden zelden (5%) geportretteerd.
- Moslima's worden vrijwel altijd buitenshuis en grotendeels passief (voorbijlopend, staand, luisterend, zittend) gefotografeerd. Ze zijn zelden zichtbaar als burgers die actief bijdragen aan de samenleving (bijvoorbeeld als werknemers, leidinggevenden of vrijwilligers), maar ook niet in hun eigen sociale omgeving, bijvoorbeeld als een moeder die haar kind helpt met huiswerk of als ouders die hun pasgeboren baby knuffelen in het ziekenhuis.
- De woorden die vaak worden gebruikt als omschrijving bij foto's en tags komen deels niet overeen met wat er feitelijk is te zien op een foto. Wel refereren de woorden aan politiek-maatschappelijke debatten over thema's als inburgering, integratie, 'allochtoon-zijn' of aan politieke frames zoals islamisering. Hiermee worden moslima's voornamelijk als 'de ander' weergegeven.

3. Resultaten

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk delen we de resultaten van het onderzoek. Voordat we aan het onderzoek begonnen formuleerden we een aantal factoren die een rol kunnen spelen bij de wijze waarop foto's van gesluierde moslima's in de krant verschijnen. We hebben deze factoren vertaald in vragen die we gebruikten om de foto's te beschrijven. In dit hoofdstuk presenteren we deze resultaten. In het concluderende hoofdstuk vatten we ze nog eens kort samen en zullen we proberen hier duiding aan te geven.

Zoals ook aangegeven in de inleiding, hebben we om het onderzoek behapbaar te houden ervoor moeten kiezen om niet alle foto's mee te nemen in onze analyse. Dit betekent dat we foto's in drie kranten (NRC, De Telegraaf en de Volkskrant) van vrouwen die de sluier op islamitische wijze¹¹ dragen hebben geanalyseerd uit de even jaren tussen 2000 en 2020 (2000, 2002, 2004, 2006 etc.).¹² Foto's uit een aantal rubrieken zoals de tv-gids, kijktips, reisbijlagen, advertenties en commerciële bijlagen hebben we niet geanalyseerd. Dat geldt ook voor portretfoto's van columnisten, net als de weekendbijlage Leven van NRC, de regionale bijlagen en de magazines van de kranten zoals het Volkskrant Magazine, Sir Edmund en Vrouw van De Telegraaf.

In totaal zijn er 2561 foto's geanalyseerd. De meeste foto's waren afkomstig uit NRC (43%), gevolgd door de Volkskrant (38%) en De Telegraaf (19%).

Tabel 1: aantal geanalyseerde foto's per krant en aandeel in totaal aantal foto's

De Telegraaf	499	19%
de Volkskrant	965	38%
NRC	1097	43%
Totaal	2561	100%

3.2 Periodes

Het aantal foto's van gesluierde moslima's verschilt per krant en per jaar. In de periode 2010-2020 verschenen er meer foto's van gesluierde moslima's in de kranten dan in de periode 2000-2010. In 2016 verschenen de meeste foto's. In deze periode was er veel nieuws over de oorlog in Syrië en Irak, de vluchtelingen die uit vooral Syrië naar Nederland kwamen, terroristische aanslagen en de mislukte coup in Turkije. In het eerste decennium verschenen er in 2004 en 2006 wat meer foto's met gesluierde moslima's dan in de andere jaren in dit decennium. Eind 2004 werd het nieuws onder andere beheerst door de moord op Theo van Gogh, in 2006 ging het nieuws onder andere over radicalisering van Nederlandse moslims, het conflict tussen Israël en Palestina, de reacties op Mohammed-cartoons in een Deense krant, de film Fitna van Geert Wilders en de oprichting van de PVV (Butter & Van Oordt, 2017).

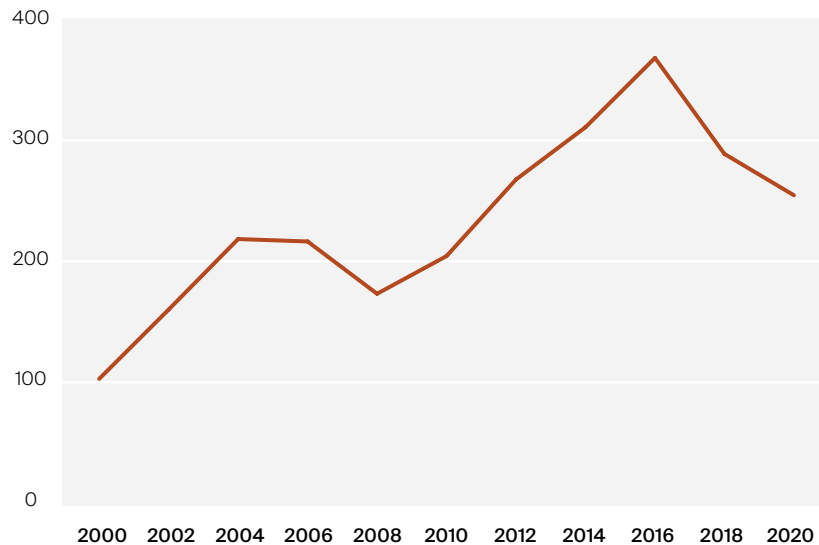
¹¹ Denk aan: hijab (hoofddoek), tulband, chador, niqab, burqa)

¹² Zoals ook in de inleiding aangegeven hebben we om dit onderzoek te kunnen doen, handmatig alle foto's moeten

verzamelen uit de drie kranten die we hebben geanalyseerd. Omdat een groot deel van de kranten niet digitaal gearcheerd zijn hebben we de meeste foto's verzameld door het krantenarchief in de Koninklijke Bibliotheek te

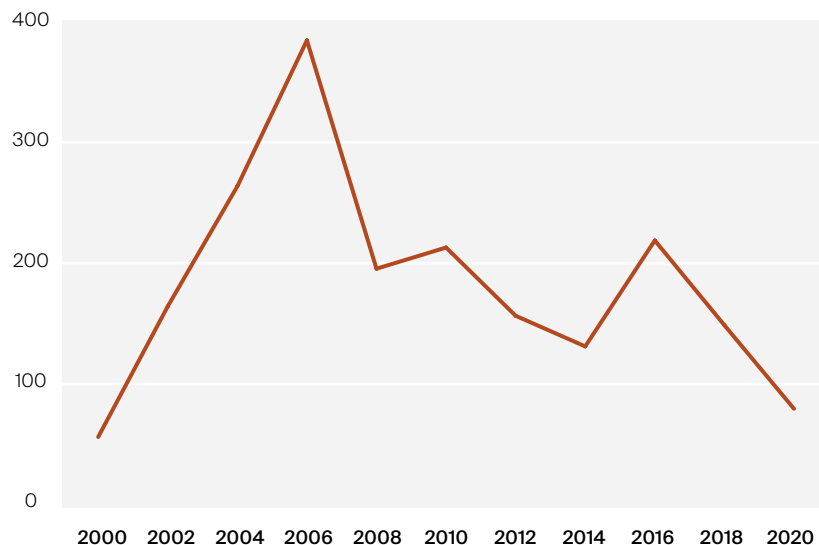
raadplegen. Enkel NRC heeft het hele krantenarchief digitaal beschikbaar voor abonnees, de foto's uit deze krant hebben we daarom ook digitaal kunnen bekijken en verzamelen.

Figuur 1: Totaal aantal foto's met gesluierde moslima's in de drie kranten

Ter vergelijking hebben we met behulp van het archief van Lexis Nexis ook gekeken hoe vaak er in deze drie kranten artikelen verschenen waar de woorden moslima('s), islamitische vrouw(en) of moslimvrouw(en) in voorkwamen.

Figuur 2: Artikelen waarin de woorden 'moslima', 'islamitische vrouw(en)' en 'moslimvrouw' voorkomen

Dat levert een duidelijk ander beeld op, namelijk een duidelijke piek in de periode 2004-2006. In de periode 2014-2017 was er sprake van een tijdelijke toename en de jaren daarna nam het sterk af. Het aantal foto's van gesluierde vrouwen in de kranten lijkt dus niet gelijk op te gaan met het aantal artikelen over moslima's.

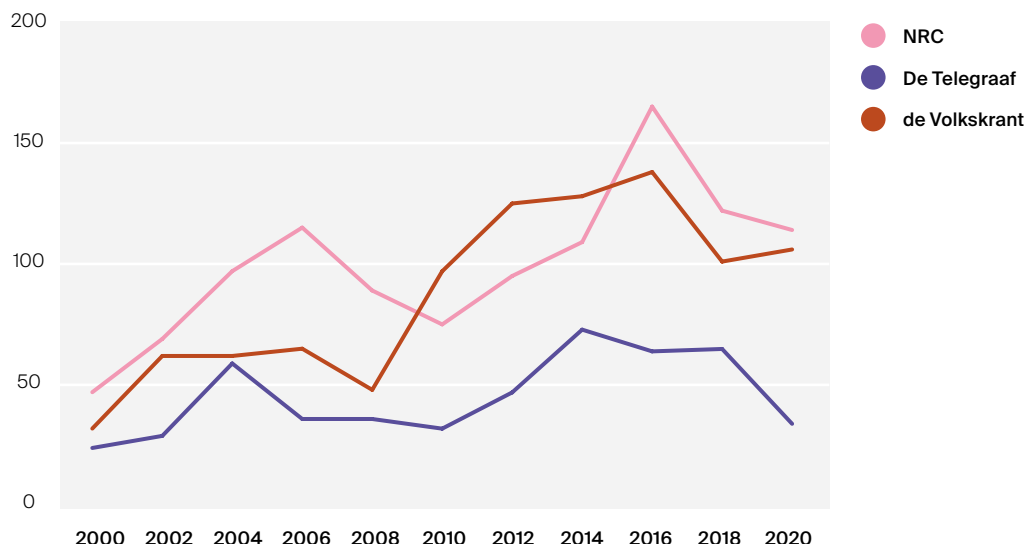
Verskil tussen de drie kranten

Uit figuur 3 wordt duidelijk dat er in alle onderzochte jaren in de Volkskrant (lichtgroene lijn) en NRC (grijs en bruin) duidelijk meer foto's van gesluierde moslima's verschenen dan in

De Telegraaf (blauwe lijn). In de NRC verschenen, uitgezonderd de periode 2010- 2014 meer foto's met gesluierde moslima's dan in de Volkskrant.

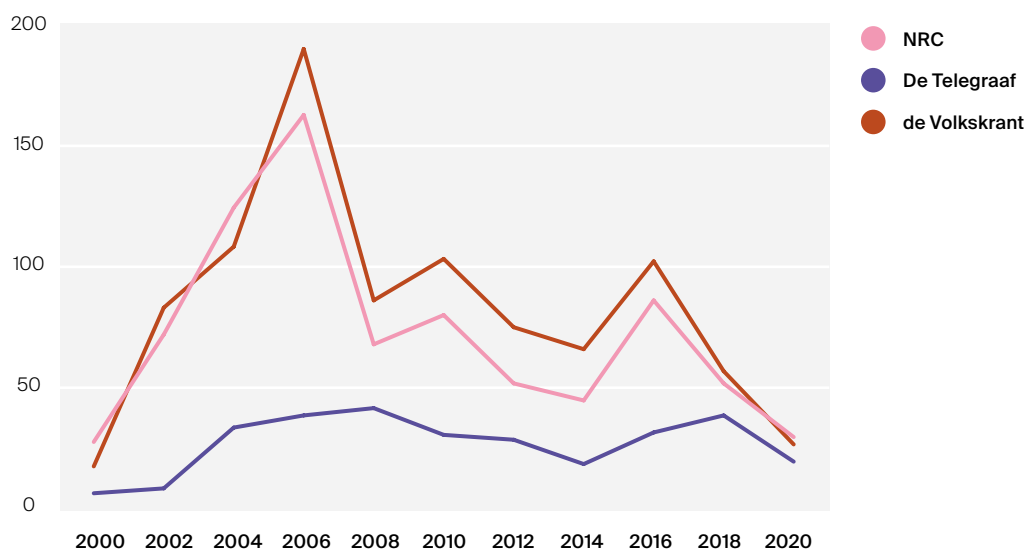
Bij alle drie de kranten lag het aantal foto's in het tweede decennium hoger dan in het eerste decennium. Vooral bij NRC en de Volkskrant was dit verschil groter. Bij De Telegraaf is de laatste jaren ook sterker sprake van een afname van het aantal foto's van gesluierde moslima's dan bij de andere twee kranten.

Figuur 3: Aantal foto's met gesluierde moslima's in Telegraaf, Volkskrant en NRC

Wat betreft het aantal berichten over moslima's is er bij NRC en de Volkskrant tussen 2004 en 2006 duidelijk sprake van een piek in het aantal berichten en daarna een dalende trend met uitzondering van de jaren 2014-2016. In De Telegraaf is er minder duidelijk sprake van een trend. Wel is er rond 2004-2008 en tussen 2014 en 2018 sprake van een tijdelijke toename. Vanaf 2016 is het aantal berichten over moslims in NRC en de Volkskrant sterk gedaald en zijn de verschillen met De Telegraaf kleiner geworden.

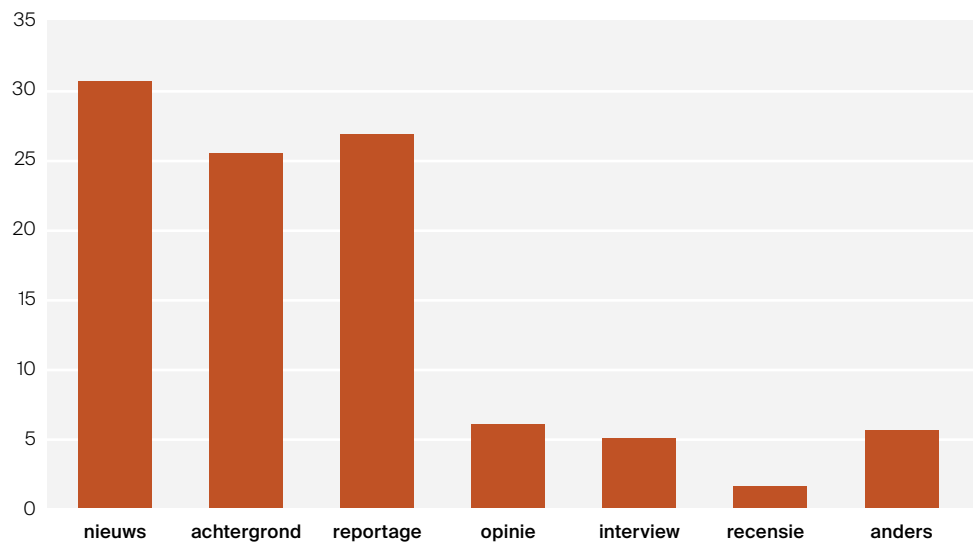
Figuur 4: Artikelen waarin de woorden 'moslima', 'islamitische vrouw(en)' en 'moslimvrouw' voorkomen

3.3 Type artikelen

De meeste foto's van gesluierde vrouwen werden aangetroffen bij nieuwsartikelen (31%), reportages (27%) en achtergrondartikelen (25%). Op ruime afstand volgden foto's bij columns (6%), interviews (5%) en recensies (2%). Ruim 6% van de artikelen hebben we gekwalificeerd als 'anders'. Dit betrof in totaal 142 artikelen, voornamelijk beeldverhalen/fotoseries (47 artikelen), analyses (40 artikelen), daarnaast onder andere boekbesprekingen (14 artikelen), portretten/profielen (6 artikelen) en reconstructies (5 artikelen).

Figuur 5: Aantal foto's met gesluierde moslima's in Telegraaf, Volkskrant en NRC

Zoals te zien is in tabel 2 gebruikt De Telegraaf de meeste foto's van gesluierde vrouwen bij nieuwsberichten (70%) terwijl NRC de meeste foto's plaatst bij reportages (30%) evenals de Volkskrant (34%). Opvallend is dat de Volkskrant veel meer dan de andere twee kranten afbeeldingen van gesluierde vrouwen plaatst bij opiniestukken.

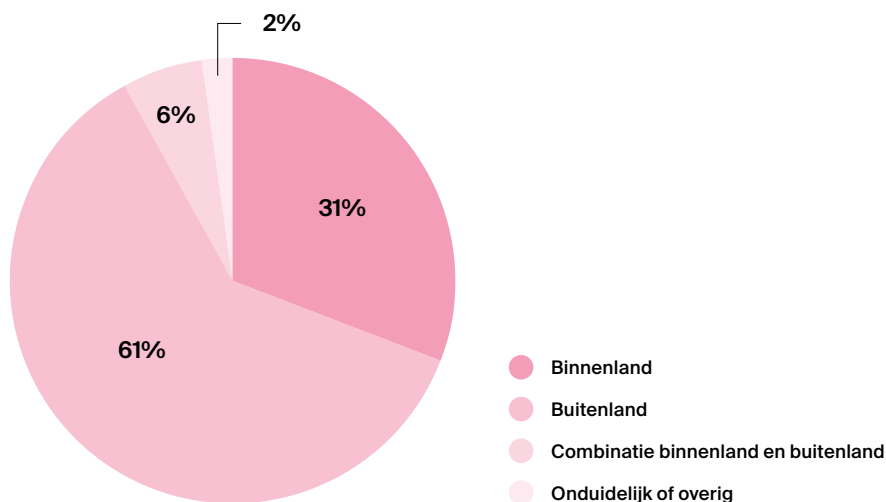
Tabel 2:

	Nieuws	Achtergrond	Reportage	Opinie	Interview	Recensie	Anders
De Telegraaf	70%	20%	7%	1%	1%	1%	0%
de Volkskrant	17%	25%	34%	10%	6%	0%	9%
NRC	25%	28%	30%	5%	6%	3%	5%
Totaal	31%	25%	27%	6%	5%	2%	6%

3.4 Onderscheid artikelen over buitenland en binnenland

Om inzicht te krijgen in de mate waarin foto's van gesluierde vrouwen worden gebruikt bij artikelen over Nederland en bij artikelen over het buitenland, hebben we de foto's in de volgende categorieën verdeeld: binnenland, buitenland, een combinatie van binnenland en buitenland en overig.

Figuur 6: Aantal foto's met gesluierde moslima's in Telegraaf, Volkskrant en NRC

Het overgrote deel van foto's van gesluierde vrouwen verscheen bij artikelen over het buitenland (61%) gevolgd door artikelen over Nederland (31%). Een klein deel van de foto's (6%) werd geplaatst bij berichten die zowel over Nederland gingen als over andere landen. Er is hierbij geen sprake van een groot verschil tussen de drie kranten. In NRC zijn de foto's iets vaker gevonden bij artikelen over het buitenland (65%) dan in de Volkskrant (59%) en De Telegraaf (57%). In De Telegraaf zijn relatief veel foto's (11%) aangetroffen bij berichten waar sprake was van een combinatie van binnenlands en buitenlands nieuws.

Tabel 3: Gaat het om artikelen over binnenland of buitenland

	Binnenland	Buitenland	Combinatie van binnenland en buitenland	Onduidelijk of overig
De Telegraaf	32%	57%	11%	0%
de Volkskrant	33%	59%	6%	2%
NRC	29%	65%	4%	2%

Landen

Wanneer we kijken naar de landen, anders dan Nederland, waarover de artikelen gingen waarbij de meeste foto's zijn geplaatst, dan zien we dat meer dan de helft van de artikelen ging over de volgende zeven landen/gebieden: Turkije (11%), Israël en Palestina (10%), Syrië (8%), Iran (7%), Afghanistan (7%), Irak (6%) en Indonesië (6%). In De Telegraaf ging zelfs twee derde van de artikelen over één van deze zeven landen.

Tabel 4

	Totaal	NRC	de Volkskrant	De Telegraaf
Turkije	11%	10%	10%	14%
Israël en Palestina	10%	10%	9%	12%
Syrië	8%	8%	8%	10%
Iran	7%	10%	7%	4%
Afghanistan	7%	6%	9%	7%
Irak	6%	6%	6%	8%
Indonesië	6%	5%	5%	10%
Totaal	55%	55%	54%	66%

Wanneer we kijken naar de jaren waarin de foto's bij artikelen over een specifiek land verschenen, dan zien we dat het aantal foto's per land sterk wordt bepaald door de actualiteit. Zo verschenen de meeste foto's van gesluierde vrouwen bij artikelen over Turkije in 2016, het jaar waarin in Turkije een mislukte coup plaatsvond. Over Israël en Palestina verschenen de meeste foto's van gesluierde vrouwen in 2006, gevolgd door 2014 en 2002 en over Syrië in 2014, gevolgd door 2016 en 2012.

3.5 Onderwerpen

Om inzicht te krijgen in de onderwerpen waar foto's van gesluierde moslima's bij worden geplaatst, hebben we bij alle artikelen gekeken wat het onderwerp, of de onderwerpen, van het desbetreffende stuk waren. Op grond hiervan hebben we de foto's gecategoriseerd. We keken hierbij naar de titel van het artikel, de inleiding en we maakten een quick scan van de tekst om vast te stellen over welk(e) onderwerp(en) het artikel gaat. Om het overzichtelijk te houden, hebben we het totaal aantal onderwerpen beperkt tot 30, inclusief een categorie 'overig'. Om de lezer duidelijkheid te geven wat we precies verstaan onder deze categorieën, geven we hier in bijlage 2 een omschrijving van.

Uit onze analyse blijkt dat een groot deel van de artikelen waar foto's van gesluierde vrouwen bij geplaatst zijn gaan, vallen onder de categorie *oorlog, conflict en bezetting* (14% van het totaal aantal foto's). Deze categorie scoort ieder jaar hoog met 2012 (oorlog in Syrië), 2014 (o.a. bombardementen op Gaza, oorlog in Syrië) en 2016 (o.a. oorlog in Syrië) als uitschieters.

Daarna volgt *politiek in het buitenland* (14%), waartoe bijvoorbeeld berichtgeving over verkiezingen wordt gerekend. Ook deze categorie komt ieder jaar vaak terug, met 2012 (o.a. verkiezingen in Egypte en Libië, politieke verhoudingen in Turkije en Iran), en 2018 (verkiezingen in Turkije, buitenlands beleid van de Verenigde Staten, Israël/Palestina) als jaren waarin net wat meer foto's tot deze categorie werden gerekend.

De derde categorie is *terrorisme, extremisme en radicalisering* (13%). De meeste foto's in die categorie werden geplaatst in 2014 (radicalisering in Nederland, Islamitische Staat/Daesh en Boko Haram), 2016 (aanslagen in Istanbul, Ankara, Brussel; radicalisering in Nederland) en 2006 (radicalisering in Nederland, Irak, Palestina, Somalië).

Daarna volgen de categorieën *vluchtelingen en migratie* (13%; vooral in 2016), *religie* (7%), *multiculturele samenleving* (7%), *rampen* (6%) en *demonstraties* (5%). Categorieën waar foto's van gesluierde moslima's nauwelijks te zien zijn, zijn onder andere *sport* (1%), *carrière & ondernemerschap* (1%) en *racisme en discriminatie* (1%).

Over *de positie van de vrouw* ging 6% van de artikelen waarbij een foto van een gesluierde vrouw is geplaatst. Het ging hierbij in twee derde van de gevallen om artikelen waarin de vrouw vooral slachtoffer is (huwelijkse gevangenschap, eerwraak, verkrachting, vrouwenbesnijdenis) en in een derde van de gevallen over vrouwenemancipatie en de rechten van vrouwen. Het ging in bijna drie kwart van de gevallen om buitenlands nieuws, waarbij de meeste aandacht was voor de positie van de vrouw in Afghanistan, Saoedi-Arabië en Iran. In de artikelen waarin werd bericht over Nederland ging het onder andere over de positie van de vrouw in de islam, feminisme, eerwraak en genitale verminking.

Tabel 5: Een overzicht van de meest voorkomende onderwerpen

Oorlog, conflict en bezetting	14%
Politiek in het buitenland	14%
Terrorisme, extremisme en radicalisering	13%
Vluchtelingen en migratie	13%
Religie/islam	7%
Multiculturele samenleving	7%
Rampen en drama's	6%
Positie van de vrouw	6%
Demonstraties, protesten	5%

Vergelijking tussen de drie kranten

Voor De Telegraaf wijkt hier en daar af van de andere twee kranten. Deze krant plaatste duidelijk meer dan gemiddeld foto's van gesluierde moslima's bij onderwerpen als *terrorisme*, *extremisme* en *radicalisering* (20% van het totaal aantal foto's van gesluierde moslima's in De Telegraaf), *rampen en drama's* (8%) en plaatste minder vaak dan gemiddeld foto's bij *politiek in het buitenland* (10%), *de positie van de vrouw* (5%), *multiculturele samenleving* (5%) en *religie* (4%).

In de categorieën die in de tabel hierboven niet genoemd worden, omdat het om minder dan 5% van het totaal aantal foto's ging, zijn er ook nog een paar verschillen. De Telegraaf plaatste in vergelijking met de andere kranten meer foto's bij onderwerpen als *politie* (5%), *hoofddoek en burqa* (5%) en *Nederlandse politiek* (7%). Hierbij moet de aantekening worden gebracht dat het bij De Telegraaf in absolute zin om de helft van het aantal foto's gaat van het aantal foto's dat Volkskrant en NRC plaatsten.

De Volkskrant plaatste meer dan gemiddeld foto's van gesluierde vrouwen bij artikelen over *oorlog, conflict en bezetting* (16%) en bij artikelen over *mensenrechten en onderdrukking door een overheid* (4%) en minder dan gemiddeld bij *terrorisme, extremisme en radicalisering* (10%).

NRC ten slotte plaatste minder foto's bij *rampen en drama's* (4%) en plaatste als enige krant geregeld foto's van gesluierde vrouwen bij onderwerpen die met *kunst en cultuur* (6%) te maken hebben.

Corona

Bijzonder is het onderwerp corona, dat maar in één onderzoeksjaar (2020) in het nieuws was. Over de gehele onderzoeksperiode zijn er daarom relatief weinig foto's (een kleine 3%) van

gesluisde moslima's geplaatst bij artikelen over corona. Maar als we alleen kijken naar het jaar 2020 komt er een ander beeld naar voren. In dat jaar zijn de meeste foto's (28%) van gesluisde vrouwen geplaatst bij artikelen over *corona*, op afstand gevolgd door *vluchtelingen en migratie* (21%) en *politiek in het buitenland* (13%).

Tabel 6: Aandeel foto's van gesluisde vrouwen bij artikelen over corona in 2020

Alle kranten	28%
De Telegraaf	6%
de Volkskrant	32%
NRC	32%

In NRC en de Volkskrant ging het dat jaar zelfs om 32% van de foto's van gesluisde moslima's. In De Telegraaf ging het dat jaar maar om twee foto's en lag dat percentage veel lager: 6%.

In iets meer dan de helft van de artikelen (51%) over corona ging het om binnenlands nieuws. In De Telegraaf ging het bij beide foto's om binnenlands nieuws, in de Volkskrant stond 63% van de foto's bij artikelen over binnenlands nieuws en in NRC betrof het 37% van de artikelen.

De titels bij de artikelen varieerden sterk. Vaak ging het duidelijk over de pandemie, de zorg, vaccinaties en coronagolfen, maar soms ook over andere onderwerpen. Enkele voorbeelden van de titels: 'Veel schaamte in de rij voor eten' (voedselbanken), 'Ook de ramadan is even anders', 'Wegblijven Chinezen dreun voor reisbranche', 'De zoektocht naar een 'verdwenen' leerling stopt nooit', 'Economisch nationalisme is dodelijkst' (allen Volkskrant) en in NRC: 'Café dicht, winkel open: nog uit te leggen?', 'Een half miljoen extra baby's op komst', 'Zonen is hier nog heel normaal', 'Bij elke epidemie is vluchteling zondebok', 'Hollandse hitte in coronatijd' en 'De rijken zijn weer in het voordeel'.

Verschil tussen onderwerpen buitenland en binnenland

Tot slot kijken we in deze paragraaf naar verschillen tussen artikelen over het binnenland en artikelen over het buitenland waarbij foto's van gesluisde moslima's zijn geplaatst.

De artikelen over het buitenland waarbij foto's van gesluisde vrouwen zijn geplaatst, gaan in ruim één op de vijf gevallen (21%) over oorlog, conflict en bezetting. Verder gaan de artikelen vaak over politiek in het buitenland (19%), terrorisme, extremisme en radicalisering (16%), vluchtelingen en migratie (12%), rampen en drama's (7%) en de positie van de vrouw (5%).

De artikelen over Nederland waarbij foto's van gesluisde vrouwen zijn geplaatst gingen in 19% van de gevallen over de multiculturele samenleving. Het ging daarbij vaak over integratie, inburgering en verder om een breed scala aan andere onderwerpen. Enkele voorbeelden van titels die bij deze artikelen stonden: 'Integratie blijft de kiezers verdelen'; 'Amsterdam verkleurde nooit zo snel'; 'Turken blijven te veel in eigen kring'; 'Overheidssteun aan religieuze groepen belemmert integratie'; 'de prijs van importbruiden'; 'Marokkanen nemen veel meer over van Nederlandse cultuur dan Turken'; 'Moslims kwetsen Nederland'; 'Een Hollandse islam'; 'Analfabeet moet inburgeren'; 'Orthodoxe moslima blijft thuis.'; 'Taalles haalt vrouw uit isolement'; 'Amsterdamse vrijwilligers geven les bij analfabeten thuis'; 'Gesluisde vrouwen zijn geen willoze wezens'; 'Bevlogen Fatima Sabah (43) helpt seksegenoten integreren'.

Behalve over de multiculturele samenleving stonden foto's van gesluierde vrouwen ook bij Nederlands nieuws over onderwerpen als *vluchtelingen en migratie* (13%), *religie/islam* (13%), *onderwijs* (11%), *Nederlandse politiek* (11%), *terrorisme, extremisme en radicalisering* (6%) en *de positie van de vrouw* (4,5%).

3.6 Negatieve, positieve of neutrale berichten

Om inzicht te krijgen in hoeverre foto's van gesluierde moslima's geplaatst worden bij negatieve of positieve artikelen hebben we de berichten onderverdeeld in drie categorieën: positief, negatief en neutraal (niet positief, niet negatief).

We zijn ons ervan bewust dat begrippen als negatief, positief en neutraal subjectieve begrippen zijn die wij vanuit onze eigen inschatting en interpretatie hebben ingevuld. Om enige houvast te hebben in het categoriseren van de artikelen waar de foto's bij zijn geplaatst, hebben we onderstaande omschrijvingen van deze termen gehanteerd.

Negatief: berichten die gaan over slecht nieuws, een negatieve boodschap hebben. Het ging hierbij in ons onderzoek bijvoorbeeld om berichten over oorlog, vastgelopen onderhandelingen, arbeidsdiscriminatie, dalende koopkracht, spanningen binnen de samenleving etc.

Positief: artikelen die gaan over goed nieuws, succes, een positieve boodschap hebben. Denk hierbij aan berichten over succesvolle ondernemers, succesvolle buurtinitiatieven, een reportage over het verbreken van het vasten bij een gezin thuis etc.

Neutraal: berichten en artikelen die niet per se vallen onder positief of negatief. Het ging hierbij in ons onderzoek veelal om interviews.

Dat het nieuws voornamelijk negatief is (zie ook paragraaf 2.1.), zie je ook terug in onze analyse van de berichten waarbij foto's van gesluierde moslima's geplaatst zijn: 70% van de berichten hebben we gekwalificeerd als 'negatief', 4% als 'positief' en 26% als 'neutraal'. Uit het overzicht hieronder blijkt dat de berichten in De Telegraaf (7%) en NRC (6%) vaker positief waren dan in de Volkskrant (1%).

Tabel 7: Positieve en negatieve berichten: verschil tussen de drie kranten

	Totaal	NRC	de Volkskrant	De Telegraaf
Positief	4%	6%	1%	7%
Neutraal (niet positief/ niet negatief)	26%	30%	24%	23%
Negatief	70%	65%	75%	71%

We hebben ook gekeken of er verschillen zijn tussen de berichten over buitenlands en binnenlands nieuws. Berichtgeving over het buitenland is duidelijk vaker negatief (78%) dan berichtgeving over Nederland (55%).

Tabel 8: Positieve en negatieve berichten: verschil tussen berichten over binnen- en buitenland

	Totaal	Berichten over binnenland	Berichten over buitenland
Positief	4%	9%	2%
Neutraal (niet positief/ niet negatief)	26%	38%	20%
Negatief	70%	55%	78%

3.7. Vaak gebruikte woorden in titels en bijschriften

Tijdens de analyse voor dit onderzoek hebben we niet alleen gekeken naar de onderwerpen waar de foto's bij zijn gebruikt en of de artikelen gaan over Nederland of het buitenland, maar we hebben ook gekeken naar de titels van de artikelen en de bijschriften bij de foto's. Zowel van de titels als van de bijschriften hebben we een zogeheten wordcloud gemaakt om te zien welke woorden het meest gebruikt worden bij foto's van gesluierde moslima's in de kranten. Uit deze wordclouds hebben we veelvoorkomende woorden die weinig over het onderwerp vertellen als voorzetsels, lidwoorden, voegwoorden, koppelwerkwoorden, bezittelijke voornaamwoorden, tijdsaanduidingen en telwoorden in de meeste gevallen weggelaten.

Titels

Het woord dat het meest in de titels voorkwam was 'vrouwen', op de voet gevolgd door Turkije, Irak, Iran, Israël, vrouw, moslims, Syrië, Turkse, Europa, oorlog en hoofddoek. Dat leidt tot de volgende wordcloud (zie wordcloud 1).

Verschillen tussen de drie kranten:

Tussen de drie kranten zijn er op dit punt geen grote verschillen. De woorden die het meest worden gebruikt in de titels van NRC van de artikelen waarbij foto's van gesluierde vrouwen staan, zijn vrouw(en), gevolgd door Irak, moslims, Turkije, Syrië, Iran, Israël, oorlog, Europa en Palestijnen.

Het rijtje van de Volkskrant ziet er als volgt uit: Turkije, gevolgd door vrouwen, Europa, Iran, vrouw, oorlog, Turkse, Israël, kinderen en moslims.

En dat van De Telegraaf ten slotte: Israël, Erdogan en Nederland, gevolgd door Irak, vrouwen, hoofddoek, Turkse, Iran, vluchtelingen en Gaza.

Wanneer we de titels van de kranten nader vergelijken, zien we dat de meeste titels feitelijk en neutraal zijn geformuleerd. Dat geldt over het algemeen ook voor De Telegraaf, maar die krant gebruikt zo nu en dan ook krantenkoppen die in de andere kranten minder snel gevonden zullen worden. Het zijn de koppen die geregeld stigmatiserend zijn en ook vaak passen in het frame van moslims als bedreiging voor de samenleving. Enkele voorbeelden: "ISIS-barbaren verleiden onze meisjes. De vrouwen van de jihad"; "'Haatbaarden, kappen nou!'. Moslims in de Schilderswijk voelen zich misbruikt door Haagse ISIS-clan"; "Van jihadbruid tot staatsvijand"; "Salafisten in stadhuis. Politieke islam reikt tot in ambtenarenapparaat Rotterdam"; "Terreurgezin nieuw dieptepunt. 'Terroristische netwerken groeien vaak via familiebanden'"; "'Te veel gedram rond ramadan'. Steeds meer ergernis over uitvoerig geflirt met islamitische vastenmaand"; "Mekka aan de Maas. Links-islamitisch verbond geklapt"; "Syrische kindbruiden vinden hier onderdak. Grote zorgen dat jonge meisjes verworden tot een huisslaaf"; "Opmars: 'gangsterislam' in steden"; "Jihadbruiden in riant huis".

Wordcloud 1:

Wordcloud 2:

Bijschriften

Ook in de bijschriften bij foto's met gesluierde moslima's is 'vrouwen' het meest voorkomende woord. Op ruime afstand volgen de woorden vrouw, Turkse, kinderen, stad, Syrische, vluchtelingen, Afghaanse hoofdstad, Palestijnse, moeder, Iraanse, Amsterdam, Rotterdam, familie en islamitische (zie wordcloud 2).

In alle drie de kranten zijn vrouwen en vrouw de woorden die het vaakst voorkomen in de bijschriften. In de Volkskrant wordt dit gevolgd door kinderen, stad, Amsterdam, Turkse, vluchtelingen, Syrische, Kabul, Afghaanse, jaar, inwoners, moeder en Rotterdam. Het NRC levert een vergelijkbaar beeld op: na vrouw en vrouwen volgen Turkse, stad en hoofdstad, Palestijnse, Syrische, vluchtelingen, Teheran, Iraanse, kinderen, Afghaanse, islamitische en Rotterdam.

En in De Telegraaf is de volgorde: kinderen, stad, jaar, Syrische, Turkse, hoofdstad, Israelische, Afghaanse, moeder, Palestijnse en Turkije.

3.8. Hoe staan gesluierde moslima's op de foto?

Tot slot kijken we naar de wijze waarop de gesluierde moslima's gefotografeerd zijn. We kijken hierbij tegen welk decor de foto's genomen zijn en hoe de vrouwen op de foto's staan. We proberen hieronder zoveel mogelijk te beschrijven hoe de vrouwen op de foto's staan. We willen benadrukken dat het om impressies gaat.

Decors

Het merendeel van de foto's (87%) is buitenshuis genomen. De overige foto's zijn een portret (7%) of binnenshuis, in de thuisomgeving (6%) genomen.¹³

Locatie

Verder hebben we gekeken of we het type locatie konden bepalen. Van de foto's die buitenshuis zijn genomen is de locatie vaak (11%) moeilijk te achterhalen. Wanneer dat wel het geval is, gaat het om zeer uiteenlopende locaties.

Relatief veel foto's (19%) zijn op *straat* genomen. Denk hierbij aan het bekende beeld van de gesluierde vrouw, onherkenbaar, lopend over straat met een boodschappentas (de 'safari foto' zoals wij die noemen). Of foto's van een vrouw, in een lange zwarte chador, die langs een anti-Amerika graffiti loopt in Iran, vrouwen die - vaak in een zwarte chador - langs pantserwagens of soldaten lopen in Syrië, Irak of Palestina, vrouwen die in hun dorp in de rij staan voor voedselhulp en gelaten voor zich uitkijken, vrouwen die langs verkiezingsborden lopen. Vaak zijn deze foto's op afstand genomen en zijn de gezichten niet of nauwelijks zichtbaar. Wanneer het gezicht wel zichtbaar is, kijken ze vaak serieus.

¹³ Onder buitenshuis verstaan we alle foto's die op plekken zijn genomen die niet als thuisomgeving gelden, dus op straat, in winkels, op bijeenkomsten. Onder portret verstaan we foto's waarvan we niet

kunnen zien of het binnenshuis of buitenshuis is genomen en waarvan het decor vaak een muur of een achtergronddoek is. Onder binnenshuis verstaan we foto's die in een thuisomgeving zijn gefotografeerd, dus in

woonkamers, keukens en bijvoorbeeld slaapkamers.

Bron: De Volkskrant, 15 juni 2010

Bron: De Telegraaf, 12 november 2016

Daarnaast zijn er veel foto's gepubliceerd van vrouwen *op de vlucht* (18%). Denk hierbij aan foto's van gesluierde vrouwen die tussen andere vluchtelingen, met hun kinderen op schoot, wachten om doorgelaten te worden aan de grens. Vrouwen die met kinderen op hun schoot en aan hun zijde huilend en/of met paniek op een bootje stappen of er juist vanaf gaan. Vrouwen die bekapt met hun kinderen bovenop een laadruimte van vrachtwagens zitten en bedrukt in de camera kijken of voor zich uit staren. Vrouwen die met koffers en tassen met het hele gezin lopen in een lange stoet mensen.

Bron: NRC Handelsblad, 21 december 2016

Bron: De Volkskrant, 30 maart 2020

Op 8% van de foto's zijn vrouwen aan het *demonstreren*. Bij deze foto's zagen we bijvoorbeeld massa's vrouwen die met hun vuisten omhoog vaak boos schreeuwen en scanderen. Zowel vrouwen gekleed in zwarte chadors als vrouwen die gekleurde hoofddoeken dragen zijn op deze foto's te zien. Verder verschilt de manier waarop de foto's genomen zijn. Een deel van de foto's is van veraf genomen; daarop is vooral de massaliteit zichtbaar. Een ander deel van de foto's is van dichtbij genomen, waarbij individuele vrouwen goed te zien zijn.

Bron: NRC Handelsblad, 4 januari 2016

Bron: De Telegraaf, 22 augustus 2020

Vrouwen in het *onderwijs* zien we op 7% van de foto's. Hierbij gaat het om foto's waarbij we gesluierde vrouwen in een onderwijsomgeving zien, vaak als scholieren in de klas. Zittend achter hun tafel, soms verlegen kijkend in de camera, maar vaak serieus kijkend naar de leraar, hun werkboekje of medeleerlingen. Hierbij gaat het om foto's van gesluierde moslima's in Nederlandse klaslokalen, maar ook in klaslokalen in Afghanistan, Nigeria, Turkije of bijvoorbeeld Indonesië. Onze observatie is dat op de meeste foto's de vrouwen serieus kijken, op slechts enkele foto's zien we lachende vrouwen en kinderen.

Bron: De Volkskrant, 3 juni 2014

Bron: NRC Handelsblad, 2 februari 2000

Op 6% van de foto's zien we gesluierde moslima's in *vluchtelingenkampen* of *asielzoekerscentra*. De foto's in asielzoekerscentra zijn in Nederland genomen en de foto's in vluchtelingenkampen in het buitenland. Vaak zijn op de foto's in vluchtelingenkampen de omstandigheden een stuk slechter dan in de asielzoekerscentra. Opvallend is dat de moslima's vaak met hun kinderen of gezin te zien zijn. In hun tent of kamer poserend voor de camera. Wanneer dit niet het geval is, zijn de vrouwen onder andere te zien als ze bijvoorbeeld buiten in een teiltje de afwas doen, water vervoeren of koken. Op bijna alle foto's kijken de vrouwen serieus, bedrukt, verdrietig. Op slechts enkele foto's zagen we vrouwen lachen in de camera en dat was meestal wanneer ze poseerden met hun gezin.

Bron: NRC Handelsblad, 24 januari 2020

Bron: De Volkskrant, 7 juli 2018

Op 5% van de foto's zien we moslima's *aan het werk*. Dit zijn foto's waarbij we gesluisde vrouwen in hun werkomgeving zien. Op veel foto's die we gezien hebben, gaat het om laaggekwalificeerd werk. Denk hierbij aan moslima's die als kassamedewerker, cateringmedewerker of schoonmaker werken of in een naaifabriek, een plastic recycling-fabriek of in een pepsifabriek. Maar er zijn ook foto's waarop moslima's zichtbaar zijn die als presentator werken of als journalist, advocaat of als assistent in een lab. Ook zagen we foto's van moslima's die in de zorg werken en een patiënt helpen en van gesluisde vrouwen in Afghanistan die als agent werken. Al met al geven deze foto's de indruk dat gesluisde vrouwen verschillende beroepen uitoefenen. De meeste foto's van werkende vrouwen zijn van dichtbij genomen, waarbij de vrouwen goed te zien zijn. Ook hier zien we de meeste vrouwen serieus of geconcentreerd kijken.

Bron: De Volkskrant, 17 juni 2010

Bron: NRC Handelsblad, 30 september 2020

Op 4% van de foto's zien we gesluisde moslima's op een *begraafenis* of *begraafplaats*. Dit zijn voornamelijk foto's van moslima's die huilen, schreeuwen, rouwen nabij een levenloos lichaam waar ze naar kijken, of waar ze zich overheen hebben gegooid. Soms gaat het ook om vrouwen die samen met andere vrouwen huilen. Meestal is dit op een begrafenis, begraafplaats of een

[illegible][illegible]

Ook bij foto's die zijn geplaatst bij artikelen over binnenlands nieuws zijn er verschillen. Bij binnenlands nieuws zijn vrouwen vaker werkzaam *in het onderwijs* (15% tegen 4% buitenlands nieuws), zijn ze vaker *aan het werk* (8% tegen 4%) en winkelen ze vaker *op straat of op de markt* (5% tegen 3%).

Vergelijkbaar zijn de foto's die gemaakt zijn in andere categorieën, waaronder een *asielzoekerscentrum/vluchtelingenkamp* (5%) en een *religieuze omgeving* (2%).

Als we kijken naar de drie categorieën decors waarin de krantenlezer de gesluierde moslima's het meeste ziet (namelijk op straat, op de vlucht of aan het demonstreren), dan krijgen de krantenlezers de vrouwen vaak te zien als serieuze, bedrukte, hulpbehoevende, schreeuwende, huilende, rouwende en moedeloze vrouwen.

Foto's van gesluierde moslima's die de krantenlezer nauwelijks ziet zijn afbeeldingen van vrouwen in minder problematische contexten. Denk hierbij aan moslima's die sporten, moslima's die ontspannen *in een cafe of restaurant*, moslima's in een leidende functie of *werkzaam in mode & lifestyle*, of moslima's die *een museum bezoeken* of samen plezier hebben.

4. Werkwijze fotoredacteurs

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de werkwijze van de fotoredacteuren. We hebben hiervoor een fotoredacteur van NRC en een fotoredacteur van de Volkskrant geïnterviewd. De Telegraaf liet weten niet mee te willen werken aan dit onderzoek. We hebben de redacteuren gevraagd in hoeverre ze bezig zijn met beeldvorming en we hebben ze om een reactie gevraagd op de resultaten van ons onderzoek. Omdat het onderzoek op dat moment nog niet helemaal af was, ging het om de voorlopige resultaten.

De fotoredacteuren van NRC en de Volkskrant verschillen qua leeftijd en werkervaring van elkaar: de fotoredacteur van NRC is 27 jaar en werkt sinds 2021 bij NRC en de fotoredacteur van de Volkskrant is 56 jaar en werkt al sinds 1990 bij dezelfde krant. Beide redacteuren vertelden ons dat een opleiding tot beeldredacteur niet bestaat. De mensen die op de fotoredactie werken, zijn vaak mensen die als fotograaf of vormgever al bezig waren met beeld.

De fotoredacteur van de Volkskrant geeft aan dat het vak van fotoredactie vooral wordt geleerd door het te doen.

"Wat ik heb opgebouwd in 30 jaar is gigantisch veel fotografie bekijken. Dat leert je goede keuzes maken. Wij hebben geen cursus gekregen. Veel dingen hebben wij al doende geleerd. Ook mensen die nieuw zijn worden voor de leeuwen gegooid. We werken ze natuurlijk wel in, maar beeldredacteur worden leer je het beste door te doen en heel veel te zien"

Ondanks dat er geen opleiding is om fotoredacteur te worden, is er wel de mogelijkheid om zo nu en dan een training te volgen die nuttig en belangrijk kan zijn voor een beeldredacteur. Vooral bij NRC is hier sprake van.

Er zijn richtlijnen en protocollen waar fotoredacteuren zich aan dienen te houden in hun werk. Bij de kranten-redacties van NRC en de Volkskrant komen deze richtlijnen grotendeels overeen. Zo zeggen beide fotoredacteuren dat gemanipuleerde foto's zoals bewerkingen waar personen of objecten in de foto worden weggehaald of toegevoegd niet gebruikt mogen worden.

Fotoredacteur de Volkskrant:

"Er is dit jaar een protocol opgesteld waar we op moeten letten, het is meer een richtlijn. (...) Er is geen taboe op afbeeldingen van seks of geweld, maar we navigeren op normen van goede smaak zoals staat te lezen in het protocol. Eigenlijk denk je bij iedere foto na of die de krant in kan."

Fotoredacteur NRC:

"We werken allereerst met de journalistieke code, dus altijd met een open vizier. Een fotograaf kan dus niet stiekem gaan fotograferen, die moet herkenbaar zijn als fotograaf. Naast de algemene journalistieke codes is er ook specifiek een NRC code voor beeldredacteuren en die gaat over fotobewerking."

Op beide redacties werken ongeveer evenveel mensen. Op de fotoredactie van NRC werken op een dag tussen de zeven en negen mensen, waarvan vijf in vaste dienst. Op de fotoredactie van de Volkskrant werken acht mensen, waarvan zes in vaste dienst en twee als freelancer.

Op de vraag hoe divers de samenstelling van de fotoredactie is, antwoordt de fotoredacteur van NRC dat de redactie aandacht heeft voor diversiteit.

Fotoredacteur NRC:

"Ik was een van de wat jongere mensen in vaste dienst binnen de gehele redactie, maar ik zie daar verandering in komen en dat er bij het aannemen van nieuwe mensen ook aandacht is voor meer diversiteit op de werkvloer. En dan bedoel ik diversiteit in de breedste zin van het woord. Ook in ons fotograferenpoel letten we daar op - maar het belangrijkste punt blijft dat elke fotograaf die we uitzetten een eigen signatuur heeft. Binnen de beeldredactie merk ik dat mensen diverse opleidingen en ervaringen hebben opgedaan voordat ze hier kwamen werken. Ik heb een fotografie en curatoriële achtergrond, maar andere collega's komen bijvoorbeeld uit een meer academische, journalistieke of vanuit een vormgeving achtergrond. Qua leeftijd is er een goede mix, en er werken iets meer vrouwen dan mannen op de beeldredactie."

Fotoredacteur de Volkskrant:

"Op onze fotoredactie heeft niemand laagopgeleide ouders, maar ook niet universitair geschoolde ouders. Er werken mensen tussen de 30 en 63 jaar en de man-vrouw verdeling is goed. Ik merk wel een verschil tijdens vergaderingen met de chefs van de verschillende redacties: dat zijn meestal mensen die universitair geschoold zijn, een aantal van hen is stadsgericht en heeft niet altijd door wat er leeft buiten de randstad. Dat hoor ik ook wel terug van onze fotografen in de provincie."

De fotoredacteur van NRC geeft aan dat het van toegevoegde waarde is wanneer de krant een weerspiegeling is van de samenleving waarover de krant schrijft.

"Ik denk dat het alleen maar kan helpen om mensen met verschillende achtergronden te hebben die bijvoorbeeld niet alleen maar uit Amsterdam komen. En ik zie ook voordeel in collega's die ouder zijn dan ik, zij hebben meer meegemaakt in het leven."

Op de vraag of de fotoredactie van de Volkskrant bezig is met diversiteit antwoordt de fotoredacteur dat dat niet per se het geval is. Wel is er een protocol door de ombudsman opgesteld en is de hoofdredactie met dit thema bezig.

"Wij hebben het er onderling natuurlijk over dat we diversiteit in de fotografie terug moeten zien. Ook met fotografen. Dat kunnen we het beste met onze Uitgelicht-rubriek laten zien. De fotografen die aan Uitgelicht werken zijn zeer divers."

Ook geeft de fotoredacteur aan dat de opleidingen waar de fotoredactie nieuw talent spot om als stagiair aan te nemen, vaak vooral gevolgd worden door witte jonge vrouwen.

“De chef van de fotoredactie bezoekt geregeld opleidingen waar ze mensen spreekt die dan hun portfolio laten zien. Maar dat zijn dan toch dezelfde soort mensen. We hebben al jaren dat er alleen maar jonge vrouwen stage bij ons lopen.

Wat ook meespeelt is dat we wel regelmatig foto-grafen hier over de vloer krijgen die hun portfolio komen laten zien, maar dat daar nauwelijks fotografen tussen zitten met een Marokkaanse of Turkse achtergrond. Fotografen moeten er wel zelf mee komen. We staan open voor alles. Als we denken dat het werk bij de krant past dan kan iedereen een podium krijgen bij ons.”

Op beide fotoredacties wordt gebruikgemaakt van zowel freelance fotografen die de fotoredacteuren op pad sturen als van beeldbanken (AP, Reuters, Getty Images, Afp en Epa). Beide fotoredacteuren geven aan dat het op pad sturen van eigen fotografen de voorkeur heeft. Ze streven ernaar zoveel mogelijk door hun eigen fotografen te laten fotograferen.

Fotoredacteur de Volkskrant:

“In Nederland wordt alles gemaakt door onze staf aan fotografen. Als het echt niet anders kan, als we ergens niet bij zijn geweest bijvoorbeeld, dan kiezen we voor een ANP foto. Maar ons uitgangspunt is altijd dat we zoveel mogelijk onze eigen foto's plaatsen in de krant.”

In de praktijk lukt dat echter soms niet.

“We hebben het gevoel dat het ANP zichzelf veel toe-eigent. Met Prinsjesdag hebben we bijvoorbeeld onze eigen fotograaf erop gezet, maar dan blijkt dat het ANP de beste plaats heeft. Zij mogen dus die hele Prinsjesdag coveren en al die andere persbureaus en fotografen staan aan de zijkant. Dat is wel een monopolie dat zij aan het creëren zijn.”

De fotoredacteur van de Volkskrant geeft aan dat het voor fotografen steeds moeilijker wordt om mensen te fotograferen.

“Onze fotografen hebben veel last van mensen die niet op de foto willen, die agressief zijn. Het is moeilijker om mensen op de foto te zetten dan 20 jaar geleden. Mensen zijn argwanender.”

Beide fotoredacteuren geven aan dat tijdsdruk invloed heeft op de kwaliteit van het werk.

Fotoredacteur NRC:

“Hoe sneller je iets moet doen, hoe makkelijker het is om een fout te maken. Het beïnvloedt je denken. Je hebt minder tijd om goed na te denken.”

Fotoredacteur de Volkskrant:

“Een fotoredacteur werkt altijd onder tijdsdruk, helemaal nu we ook voor een deel verantwoordelijk

zijn voor de fotografie online. Soms heb je weinig tijd om stukken te lezen, maar dan proberen we toch tijd te maken. Gejaagd dingen doen levert niet altijd de beste fotografie op. Voor goede foto's moet je zoeken en je wilt ook tijd hebben om goede én mooie foto's te vinden. Tijdsdruk kan dat belemmeren.”

Beide fotoredacteuren geven aan zich bewust te zijn van beeldvorming en van de macht die fotoredacteuren hebben.

Fotoredacteur de Volkskrant:

“Ik ben mij er zeer bewust van dat, met de keuze die ik maak, ik iets laat zien waarvan ik denk dat het in de krant moet. We overleggen wel vaak. Maakt een andere collega dezelfde keus? Je toetst soms ook als je een foto kiest. We houden elkaar scherp.”

Fotoredacteur NRC:

“Als het gaat om groepen die vaak in een negatief daglicht staan, dan probeer ik de fotograaf wel te brieven met concrete voorbeelden, om ervoor te zorgen dat we niet in clichés belanden. Ik probeer daar wel op te letten wanneer we bezig zijn met minderheden die bijna, terecht zou ik willen zeggen, nooit met de krant willen praten.”

We vroegen de fotoredacteuren ook bij welke onderwerpen naar hun verwachting vaak foto's van gesluierde moslima's gebruikt worden. De fotoredacteur van NRC dacht dat deze foto's vooral bij islamgerelateerde onderwerpen geplaatst worden, terwijl de fotoredacteur van de Volkskrant dacht dat ze vaker bij artikelen over armoede en onderwijs verschijnen.

Fotoredacteur NRC:

“Ik denk veel alledaagse straatbeelden. Als het gaat om discriminatie. Maar ik denk vooral ook als het gaat om de islam. Die hele discussie die losbrandde na 9/11, dat zijn de beelden die bij me opkomen als je de vraag stelt. En vaak als het over de islam gaat, dat de moslima wordt neergezet als icoon van het geloof. Dat ze niet zichzelf is, maar een hoofddoek.”

Fotoredacteur de Volkskrant:

“Ik denk vaak bij mensen die niet heel rijk zijn. Als het gaat over armoede, een arme wijk. En onderwijs. Ik verwacht dat daar veel foto's van te zien zijn. Scholen en armoede en soms in de zorg.”

Na het horen van de resultaten van ons onderzoek reageerden beide fotoredacteuren niet verbaasd. Volgens hen zijn de onderwerpen waar de meeste foto's van gesluierde vrouwen bij te zien zijn, ook de onderwerpen waar veel aandacht voor is in de krant.

Fotoredacteur de Volkskrant:

“De resultaten verbazen me niet. Veel buitenland wat je zegt. Dat we daar veel over schrijven, komt omdat we een groot netwerk hebben van correspondenten. Die schrijven over hun land. Dat het vluchtelingenprobleem hoog staat verbaast me niet, want dat is het onderwerp van deze tijd.”

Fotoredacteur NRC:

“Ik zit vooral te denken aan wat de meest voorkomende onderwerpen zijn in de krant. Aan oorlog en conflict wordt bijna altijd een bericht besteed, vluchtelingen is een groot onderwerp in Nederland, migratie ook. Verkiezingen zijn ook altijd grote onderwerpen geweest.

De buitenlandpagina's in de krant nemen meer ruimte in, het gebeurt vaak dat de eerste paar pagina's in de krant bijna volledig gevuld zijn met buitenlands nieuws. Vooral als er bijvoorbeeld een oorlog gaande is, of de politieke situatie spannend is of een land een nieuwe president heeft gekozen. Bij dat soort verhalen komen er meer beelden, meer straatbeelden ook.”

Volgens de fotoredacteur van NRC is de eenzijdige blik in de journalistiek een van de oorzaken waarom foto's van gesluierde vrouwen op foto's eenzijdig te zien zijn.

“Het perspectief is vaak mannelijk, westers en wit. In plaats van een instrument voor sociale verandering te zijn, wat de fotojournalistiek wel echt in zich heeft, kan zo'n instrument worden ingezet om clichés en stereotypen te bevestigen. Of ze zelfs te creëren. De journalistiek was zo lang echt een mannenwereld. Dat is recent pas een beetje doorbroken.”

Beide fotoredacteuren vinden ook dat het anders zou kunnen of moeten. De fotoredacteur van NRC zou wel andere foto's van gesluierde vrouwen willen zien, weg van het gezichtsloze icoon, maar vindt ook dat deze vrouwen niet alleen op de foto moeten, maar ook meer aan het woord gelaten moeten worden.

“Dat ze praten over hun baan, over hun alledaagse leven, over hun expertise, waar ze onderzoek naar gedaan hebben, of dat ze een boek hebben geschreven, enzovoort. Dus ik denk: ja, het beeld moet veranderen, maar daarmee ook de mensen met wie kranten spreken. Het moet een betere weerspiegeling van de samenleving worden.”

De fotoredacteur van de Volkskrant vindt het vooral belangrijk dat de beeldkeuzes niet stereotiep zijn en dat er soms juist gekozen wordt voor een positief beeld.

“Ik probeer met stukken over het binnenland niet het makkelijke stereotiepe beeld te gebruiken. Dus niet de beelden van moslima's die allemaal zwaar gesluierd zijn, maar lachende meiden. Dat is leuk en goed en het is belangrijk dat de mensen dat zien.

Op tv worden mensen geïnterviewd die protesteren tegen Ter Apel. Dat is bijna altijd negatief. Dat moet je laten zien, maar je moet ook laten zien dat deze mensen zijn gevlucht, meestal om goede redenen en dat ze in erbarmelijke omstandigheden op en rond het terrein van Ter Apel vastzitten. Een van onze fotografen heeft er dagen en nachten gefotografeerd. We zijn een maatschappelijk betrokken krant en ook in je fotografie mag dat gezien worden.”

Volgens de fotoredacteur van NRC ligt de oplossing om tot minder stereotiepe beelden te komen bij een diverse redactie.

“We kunnen het wegwerken door een diversere redactie te hebben en door strengere beeldselecties te maken. Maar ik denk toch wel dat het ‘in gesprek gaan’ met anderen een groot onderdeel van de aanpak is. Als je het niet eens bent met een beeldkeuze of wanneer voor de zoveelste keer alleen witte mannen aan het woord komen: trek je mond open. En luister vooral wanneer iemand aangeeft dat ze zich niet comfortabel voelt om stereotiep geportretteerd te worden. Neem de tijd om de pijnpunten te bespreken en te begrijpen. Werk aan die relaties, aan die gesprekken. Het is dan niet in een klap veranderd, maar zo kunnen we in ieder geval groeien.”

5. Samenvatting en conclusie

Discriminatie van moslims is een serieus maatschappelijk probleem. In 2018 had 69% van de Nederlandse moslims discriminatie ervaren. Van deze groep wist 55% zeker dat ze discriminatie had ervaren en twijfelde 14% (Andriessen et al., 2020). Gemiddeld genomen moeten vrouwen met een hoofddoek twee keer zo vaak solliciteren als vrouwen zonder hoofddoek. Bij klantgerichte banen is dat zelfs ruim drie keer zo vaak (diStasio et al., 2022). Moslims, en zeker vrouwen met een hoofddoek, ervaren niet alleen tijdens de sollicitatieprocedure, maar ook op de werkvloer discriminatie op grond van hun kleding of uiterlijk. Ze worden expliciet buitengesloten of weggepest, of er wordt, subtiel en minder subtiel, benadrukt dat ze er eigenlijk niet bij horen (Butter et al, 2020).

Een belangrijke triggerfactor voor moslimdiscriminatie blijkt beeldvorming in de media te zijn (Van Wonderen & Kapel, 2017). Sinds 1990 is er veel onderzoek gedaan naar de beeldvorming van moslims in de media, maar dat geldt niet voor de beeldvorming van specifiek moslima's en voor foto's van moslima's in de media.

In 2020 deden wij daarom onderzoek naar de representatie van moslima's in de beeldbank van het ANP, waarbij we ons specifiek richtten op de analyse van de foto's die verschenen bij de zoekterm 'moslima' (Yüksel & Butter, 2020). De belangrijkste conclusies uit dat onderzoek deelden we in hoofdstuk 2 van dit rapport.

De beeldbank van het ANP is een belangrijke, maar niet de enige bron voor Nederlandse media. We wilden daarom aan het onderzoek een vervolg geven door te kijken naar de foto's van gesluierde moslima's die Nederlandse mediaconsumenten via kranten tussen 2000 en 2020 te zien kregen. We keken hierbij specifiek naar gesluierde moslima's in drie grote kranten: De Telegraaf, NRC en de Volkskrant. We beperkten ons tot de even jaren (2000, 2002, 2004 etc.). Dit rapport is een verslag van dit onderzoek.

Dit onderzoek is nadrukkelijk een verkenning van een complex vraagstuk. We hopen hiermee een aanzet te geven voor meer gesprekken over en onderzoek naar beeldvorming van moslima's in de media.

In totaal zijn er 2561 foto's geanalyseerd. De meeste foto's waren afkomstig uit NRC (43%), gevolgd door de Volkskrant (38%) en De Telegraaf (19%).

De conclusies van onze verkenning luiden als volgt:

- Krantenlezers zien foto's van gesluierde moslima's veel vaker bij artikelen over het buitenland dan bij artikelen over het binnenland. Het gaat dan meestal om berichten over Turkije, Israël en Palestina, Syrië, Iran en Afghanistan.
- Krantenlezers zien foto's van gesluierde vrouwen vooral bij negatieve berichten: 70% van de berichten kunnen worden beschouwd als 'negatief', 26% als neutraal en slechts 4% als positief.
- Het aantal foto's met gesluierde vrouwen gaat niet gelijk op met het aantal artikelen over moslims. Terwijl het aantal artikelen over moslims vanaf 2006 in grote lijnen afnam, is hiervan bij het aantal foto's van gesluierde vrouwen pas vanaf 2016 sprake. Foto's van gesluierde vrouwen worden dus ook bij artikelen geplaatst waarin moslima's niet het onderwerp zijn.
- Een groot deel van de artikelen met foto's van gesluierde vrouwen gaat over *oorlog, conflict en bezetting* (14% van het totaal aantal foto's), gevolgd door *politiek in het buitenland* (14%); *terrorisme, extremisme en radicalisering* (13%); *vluchtelingen en migratie* (13%); *religie* (7%); *multiculturele samenleving* (7%); *rampen* (6%); *de positie van de vrouw* (6%) en *demonstraties* (5%). Bij artikelen over *de positie van de vrouw* ging het in twee derde van de gevallen om artikelen waarin de vrouw vooral slachtoffer is (huwelijkse gevangenschap,

eerwraak, verkrachting, vrouwenbesnijdenis) en in een derde van de gevallen over vrouwenemancipatie en de rechten van vrouwen.

- De artikelen over onderwerpen die spelen in het buitenland gaan in ruim één op de vijf gevallen (21%) over *oorlog, conflict en bezetting*. Verder gaan de artikelen over *politiek in het buitenland* (19%); *terrorisme, extremisme en radicalisering* (16%); *vluchtelingen en migratie* (12%); *rampen en drama's* (7%) en *de positie van de vrouw* in met name landen als Afghanistan, Saoedi-Arabië en Iran (5%).
- De artikelen over onderwerpen die spelen in Nederland gingen in 19% van de gevallen over de *multiculturele samenleving* (vaak over integratie en inburgering). Verder gingen de artikelen over *vluchtelingen en migratie* (13%); *religie/islam* (13%); *onderwijs* (11%); *Nederlandse politiek* (11%); *terrorisme, extremisme en radicalisering* (6%) en *de positie van de vrouw* (4,5%). De artikelen over *de positie van de vrouw* gingen vaak over de positie van de vrouw in de islam, feminisme, eerwraak en genitale verminking.
- Over de gehele onderzoeksperiode stond een kleine 3% van de foto's van gesluierde vrouwen bij artikelen over corona. In 2020 waren echter de meeste foto's (28%) geplaatst bij artikelen over corona. In NRC en Volkskrant ging het dat jaar zelfs om 32% van de foto's van gesluierde vrouwen. In De Telegraaf ging het om twee foto's en lag dat percentage veel lager: 6%.
- De meest voorkomende woorden in de titels van de artikelen met foto's van gesluierde moslima's zijn: 'vrouwen', op de voet gevolgd door Turkije, Irak, Iran, Israël, vrouw, moslims, Syrië, Turkse, Europa, oorlog en hoofddoek.
- Ook in de bijschriften bij foto's met gesluierde vrouwen is 'vrouwen' het meest voorkomende woord. Op ruime afstand volgen de woorden vrouw, Turkse, kinderen, stad, Syrische, vluchtelingen, Afghaanse, hoofdstad, Palestijnse, moeder, Iraanse, Amsterdam, Rotterdam, familie en islamitische.
- Het merendeel van de foto's (87%) is buitenshuis genomen. De overige foto's zijn een portret (7%) of binnenshuis, in huiselijke kring (6%) genomen.
- Van de foto's die buitenshuis zijn genomen, zijn er relatief veel (19%) op straat (bijvoorbeeld wandelend of winkelend) genomen. Daarna volgen foto's van vrouwen *op de vlucht* (18%), in *demonstraties* (8%), in *het onderwijs* (7%), in *vluchtelingenkampen en asielzoekerscentra* (6%), *aan het werk* (5%), *op een begrafenis of begraafplaats* (4%), in een religieuze omgeving (2%) en *tussen het puin* (2%).
- Hoe zijn de vrouwen op de foto's buitenshuis te zien?
 - Op *straat* worden de vrouwen vaak lopend, wachtend of zittend geportretteerd. Ze zijn meestal op afstand gefotografeerd, meestal niet herkenbaar of deels herkenbaar.
 - Foto's van vrouwen in *demonstraties* zijn vaak foto's waarbij vrouwen boos zijn, scanderen, schreeuwen, of stil zijn. Ze worden meestal in grote groepen gefotografeerd.
 - Foto's van vrouwen in *vluchtelingenkampen en asielzoekerscentra* zijn foto's waarbij vrouwen vaak in, rondom of voor hun tent te zien zijn. Poserend met hun gezin voor de camera, of zittend in hun tent of kamer. Vaak moedeloos voor zich uitkijkend of bedrukt.
 - Foto's van vrouwen op een *begravenis of begraafplaats* zijn vaak foto's van huilende, rouwende of schreeuwende vrouwen.
 - Foto's van vrouwen tussen *het puin* zijn vaak foto's van vrouwen die in nood zijn, bombardementen ontvluchten, huilen, schreeuwen of in shock zijn.
 - Alleen bij *werk* en *onderwijs* zien we gevarieerde foto's, van vrouwen die zowel van

dichtbij als van veraf zijn genomen en waarbij we de vrouwen actiever zien dan op de foto's in de overige categorieën. Vrouwen zijn aan het leren, participeren in de klas, werken als fabrieksmedewerker of advocate, zijn actief te zien in hun rol als zorgmedewerker, presentatrice of kassamedewerker.

Tussen de drie kranten die we hebben onderzocht zijn veel overeenkomsten, maar ook enkele opvallende verschillen. De lezers van NRC en de Volkskrant krijgen twee keer zo veel foto's van gesluierde moslima's te zien als de lezers van De Telegraaf. Daarbij neemt het aantal foto's van gesluierde moslima's in De Telegraaf de laatste jaren ook sterker af.

In De Telegraaf staan de foto's van gesluierde moslima's vaker bij nieuwsberichten, terwijl de Volkskrant en NRC deze foto's vaker bij achtergrondartikelen en reportages plaatsen. Verder valt op dat bij de Volkskrant slechts 1% van de foto's bij een positief bericht staat. Bij NRC (6%) en Telegraaf (7%) ligt dat iets hoger.

Speciale aandacht hadden we in dit rapport voor de fotoredacteuren. Zij nemen dagelijks beslissingen over wat de krantenlezer te zien krijgt en wat niet. Daarom hebben we twee fotoredacteuren, één van NRC en één van de Volkskrant, gesproken over hun vak en over dit onderzoek. De Telegraaf weigerde aan het onderzoek mee te werken. De fotoredacteuren geven aan zich bewust te zijn van de macht die ze hebben als het gaat om beeldvorming. Ze proberen beiden minder stereotiepe beelden te gebruiken. Ze verwachten dat diverser samengestelde redacties bij kunnen dragen aan het veranderen van het eenzijdige beeld dat nu, in de woorden van de fotoredacteur van NRC, vaak mannelijk, westers en wit is.

Concluderend

Nederlanders die nooit of zelden in contact komen met moslima's, zijn sterk afhankelijk van het beeld dat ze via de media krijgen van deze groep. Om een indruk te krijgen van het beeld dat lezers van grote kranten van moslima's krijgen, hebben we de foto's van gesluierde moslima's in drie grote kranten (De Telegraaf, NRC, de Volkskrant) in de afgelopen twee decennia geanalyseerd.

Hieruit blijkt dat Nederlanders in deze kranten vooral gesluierde moslima's te zien krijgen uit het buitenland. Het gaat meestal om vrouwen die in oorlogsgebieden leven, vrouwen die op de vlucht zijn, vrouwen die slachtoffer zijn van een ramp of van een vorm van onderdrukking of om vrouwen die slachtoffer (of soms dader) zijn van terreurdaden.

Bij berichten over Nederland treffen de lezers vooral foto's van gesluierde moslima's bij artikelen over (inburgering en integratie in) de multiculturele samenleving, over vluchtelingen en over de islam. In 2020 stonden er relatief veel foto's van gesluierde moslima's bij artikelen over corona. Daar hebben we geen verklaring voor.

Het dominante beeld dat krantenlezers van gesluierde moslima's krijgen is dat van hulp-behoevende, schreeuwende, huilende, moedeloze en onderdrukte vrouwen. Het zijn vrouwen die over straat lopen, vluchten, rouwen of boos demonstreren.

Dat de beelden van gesluierde moslima's meestal negatief zijn is voor een groot deel verklaarbaar: de beeldredacties laten zich immers leiden door het nieuws, dat grotendeels negatief is (Ruigrok, 2017). Dat de krantenlezer bijvoorbeeld veel foto's van gesluierde moslima's op de vlucht of tussen het puin ziet, is onvermijdelijk. Toch is het wel problematisch wanneer het beeld dat een krantenlezer van gesluierde moslima's krijgt voornamelijk wordt bepaald door deze negatieve beelden. Krantenlezers krijgen daarmee een beeld dat niet representatief is voor een werkelijkheid die veel complexer, gelaagder en diverser is.

De krantenlezer ziet bijvoorbeeld zelden foto's van gesluierde moslima's die in minder ellendige omstandigheden verkeren. Vrouwen die sporten, vrouwen die ontspannen in een

café, vrouwen die leiding geven, vrouwen die werkzaam zijn in mode & lifestyle of vrouwen die een museum bezoeken, krijgt de krantenlezer zelden te zien. De krantenlezer ziet ook weinig van de persoonlijke leefwereld van moslima's. Er worden weinig foto's getoond van gesluierde moslima's in hun eigen huiselijke omgeving, zoals vrouwen die met hun kinderen spelen, vrouwen die liefhebben, vrouwen die plezier hebben of vrouwen die languit op de bank een film kijken (zie ook Yüksel & Butter, 2020).

Het beeld dat de krantenlezer krijgt van gesluierde moslima's is dus voor een groot deel eenzijdig en negatief. Deze negatieve beeldvorming heeft consequenties voor de wijze waarop in de samenleving naar gesluierde moslima's wordt gekeken, zeker door mensen die in het dagelijks leven weinig contact met deze vrouwen hebben. Het negatieve beeld van gesluierde moslima's heeft consequenties voor hun maatschappelijke positie en kan een rol spelen bij vormen van discriminatie, racisme en seksisme waarmee een deel van deze vrouwen geconfronteerd wordt. (vgl Smits & Porzionato, 2016; Omlo, 2020a).

Dat zou een belangrijke reden moeten zijn voor mediamakers om zich bewust te zijn van de beeldvorming van gesluierde moslima's. Door een evenwichtigere keuze van foto's van gesluierde moslima's kunnen ze bijdragen aan meer pluriforme beeldvorming en daarmee ongelijkheid tegengaan (Smits, M.W. & Porzionato, M., 2016; Women Inc, 2022). Dat kan bijvoorbeeld door andere beelden te gebruiken waar het kan, maar ook door samen als redactie een plan te maken om structureel aan representatievere beeldvorming te werken.

Een diversere en inclusievere redactie zal tot slot ten goede komen aan meer bewustwording van het fotogebruik en kunnen bijdragen aan veelzijdigere beeldvorming van gesluierde moslima's.

Vergelijking met eerder onderzoek

Het is moeilijk om de resultaten van ons onderzoek te vergelijken met de resultaten die naar voren kwamen uit het literatuuronderzoek dat we in hoofdstuk 2 weergaven. We hebben de foto's met andere variabelen en indicatoren gemeten. We kunnen daarom alleen een globale impressie geven. De indrukken die de krantenlezers krijgen van foto's van gesluierde moslima's, zeker bij binnenlands nieuws, komen denken wij in grote lijnen overeen met de beelden van moslima's die uit eerdere onderzoeken naar voren kwamen, zoals de onvrije moslima's (Balcik, 2019), de moslima's die onderdrukt, niet geïntegreerd en niet geëmancipeerd zijn en de moslima's die slachtoffers zijn of juist potentieel (extremistisch) dader zijn (Van Es, 2016).

De vijf frames die we in paragraaf 2.2. schetsten, hebben we niet onderzocht, maar we zien ze wel in de artikelen bij de foto's voorbij komen: het etnocentrisme frame (wij-zij tegenstelling), het stigmatiseringsframe (moslims als probleemgroep), het culturele generaliseringsframe (moslims als homogene groep en religieuze identiteit als alles bepalend) en soms ook het frame van de goed geïntegreerde moslim.

We hebben niet gekeken in welke mate het 'lekenframe' van toepassing is. Daarvoor hadden we moeten registreren hoe vaak moslima's als fotografe of als beeldredacteur betrokken zijn bij de foto's die in de drie kranten komen. We hebben de indruk dat dit zelden of nooit het geval is.

Discussie en suggesties voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek is nadrukkelijk een verkennend onderzoek. Het veld waarin we onderzoek hebben gedaan is een relatief nieuw onderzoeksveld. Dat betekent dat er weinig relevante literatuur beschikbaar is en dat er niet veel data beschikbaar zijn om vergelijkingen te kunnen trekken. Omdat het onmogelijk was alle foto's in alle jaren in alle bijlagen van alle kranten te onderzoeken, hebben we ons moeten beperken. Dat heeft gevolgen gehad voor onze focus, vraagstelling en werkwijze. We hebben voor dit onderzoek in relatief korte tijd veel data opgehaald waarmee we een eerste beeld hebben kunnen schetsen, maar onvoldoende om alles in perspectief te kunnen plaatsen en te kunnen duiden. Daarvoor is er meer aanvullend onderzoek nodig.

Zo zijn er mogelijkheden voor vervolgonderzoek door meer kranten te onderzoeken, zoals andere landelijke kranten en de regionale kranten en andere media, zoals tv en internet. Ook zou er een onderzoek gedaan kunnen worden naar een langere periode dan 20 jaar. Dan zou er bijvoorbeeld gekeken kunnen worden of Turkse en Marokkaanse Nederlanders door de media sinds de eeuwwisseling nadrukkelijker als moslims zijn geprofileerd (Zie Van Es, 2016; Butter, 2019).

We hebben ons beperkt tot de even jaren. Dit kan de resultaten hebben beïnvloed omdat we enkele oneven jaren buiten beschouwing hebben gelaten waarin de kranten veel over moslims schreven zoals 2001 (aanslagen 11 september), 2011 (aanslag Anders Breivik), 2015 (aanslagen Parijs, vluchtelingencrisis) en 2019 (invoering burqa-verbod).

We hebben de meeste katerns van de kranten, inclusief sport, wetenschap en cultuur, geanalyseerd, maar enkele weekendbijlagen buiten beschouwing moeten laten. Het kan bij een uitgebreider vervolgonderzoek interessant zijn of het meenemen van deze katerns tot wezenlijk andere conclusies zou hebben geleid.

Om ons onderzoek in een breder perspectief te plaatsen zou het interessant zijn om in een vervolgonderzoek de beeldvorming van een andere groep dan gesluierde moslima's te onderzoeken en dat met elkaar te vergelijken.

Als laatste voorbeeld voor een vervolgonderzoek willen we noemen dat het opmerkelijk is dat er in 2020 relatief veel foto's van gesluierde moslima's bij artikelen over corona zijn geplaatst. Dit resultaat kwam vlak voor de presentatie van ons onderzoek naar voren. We zouden het bijvoorbeeld interessant vinden om te onderzoeken waarom bij dit onderwerp voor foto's van gesluierde vrouwen is gekozen en waar ze in dit geval symbool voor staan.

Literatuurlijst

- Abaaziz, I. (2019). *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.
- Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Van der Torre, A., Van den Berg, E., Pulles, I., Iedema, J., & De Voogd-Hamelink, M., (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bakker, P., Douma, A., Eggink, G., Kussendrager, N., Meer, E. van der & Willemars, M. (2018). *Basisboek Journalistiek*. Groningen/Utrecht: Noordhoff Uitgevers.
- Balcik, T. (2019). *Muslims in Nederlandse kranten*. Een onderzoek naar stereotiepe beeldvorming in de vier grootste kranten van Nederland. Den Haag: The Hague Peace Projects, NieuwWij, Republiek Allochtonie.
- Bouabid, A. (2018). *De Marokkanenpaniek*. Hoofddorp: Boom Criminologie
- Buskens, L. & Kommers, J. (2007), 'Dutch colonial anthropology in Indonesia', in: *Asian Journal of Social Science* 35, pp. 352-669.
- Butter, E. & Van Oordt, R., (2018). *Zuilen in de polder; een verkenning van de institutionalisering van de islam in Nederland*. Amsterdam: Brave New Books.
- Butter, E. (2019). *Dertig jaar onderzoek naar berichtgeving over moslims in Nederlandse media, deel I, II en III*. Drie artikelen, te raadplegen via: <https://ewoudbutter.wordpress.com/2020/08/26/dertig-jaar-onderzoek-naar-berichtgeving-over-muslims-in-nederlandse-media/>
- Butter, E., Van Oordt, R. & Van der Valk, I. (2021). *Vierde Monitor moslimdiscriminatie*. Amsterdam.
- Es, M. van (2016). *Stereotypes and Self-Representations of Women with a Muslim Background The Stigma of Being Oppressed*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Huijnk, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland*. Den Haag: SCP
- Koning, M. de (2019). *Vijf mythen over islamofobie*, Antwerpen: Yunus Publishing/ KifKif.
- Klooster, E., S. Koçak & M. Day (2016). *Mbo en de stagemark, wat de rol van discriminatie?*, Utrecht: KIS.
- Meuzelaar, A. (2014). *Seeing through the Archival Prism: A History of the Representation of Muslims on Dutch Television*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Omlo, J. (2020a). *Verzetten, vermijden of veranderen? Reageren op discriminatie en stigmatisering*. Rotterdam: Art1. & Radar.
- Omlo, J. & Butter, E. (2020b). *'Utrecht is ook mijn stad' Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht. Een verkennende studie*. Utrecht/Amsterdam: Bureau Omlo/ Ewoud Butter.
- Papaikonomou, Z & Dijkman, A. (2018). *Heb je een boze moslim voor mij?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ruigrok, N., Fokkens, A., Gagestein, S., Atteveld, W. (2017). *Stereotyperende microportretten van moslims in het (politieke) nieuws*, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Shadid, W. (2009). Moslims in de media, de mythe van de registrerende journalistiek. In S. Velling e.a., *Mist in de polder* (pp. 173-193). Amsterdam: Aksant.
- Smits, M.W. & Porzionato, M. (2016). *Literatuurstudie beeldvorming*. Utrecht/Amsterdam: Universiteit Utrecht, Nationale Onderzoekschool Gender Studies, WomenInC.
- Valk, I. van der (2017). *Monitor moslimdiscriminatie; derde rapportage*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Wijnberg, R. (2016, 21 november). *Stel, heel Nederland kijkt tot de verkiezingen geen nieuws. Wat dan?* De Correspondent. Geraadpleegd op 14 oktober 2022, van <https://decorrespondent.nl/5717/stel-heel-nederland-kijkt-tot-de-verkiezingen-geen-nieuws-wat-dan/>
- Women Inc, (2022). Blikopener | *De rol van mediamakers in beeldvorming - 5 jaar later*; geraadpleegd 15 oktober van: https://www.womeninc.nl/blikopener/wp-content/uploads/sites/29/2022/09/Publicatie-Blikopener_WI.pdf
- Wonderen, R. v., Kapel, M. (2017). *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Yüksel, C. & Butter, E. (2020). *Een onderzoek naar de representatie van moslima's in de beeldbank van het ANP*. Amsterdam.

Definities

Om de foto's in te kunnen delen, hebben we onder andere een lijst opgesteld met onderwerpen die behandeld werden in artikelen waarbij foto's van gesluierde moslima's waren geplaatst. Hieronder vindt u een omschrijving en voorbeelden van de verschillende onderwerpen die we onderscheiden hebben. We geven eerst de onderwerpen die vaak (5% of meer) voorkwamen. Daarna de onderwerpen die minder vaak voorbij kwamen. Foto's die we niet konden indelen, vielen onder de categorie 'overig'.

Binnenlandse politiek

Artikelen die gaan over de Nederlandse politiek, politieke partijen, lijsttrekkers, politieke ruzies, politieke conflicten, politiek beleid, verkiezingen, verkiezingscampagnes etc.

Demonstraties, protesten

Hierbij gaat het om artikelen over demonstraties en protesten tegen regeringen, oorlogen, controversiële cartoons, hoofddoekverbod, racisme etc.

Multiculturele samenleving

Dit gaat bijvoorbeeld om artikelen over taallessen, integratie, het slagen of mislukken van de multiculturele samenleving, problemen/issues die te maken hebben met Nederlanders die ook een andere culturele achtergrond hebben dan de Nederlandse hebben, cultuurclashes, inburgering etc.

Oorlog, conflict en bezetting

Denk hierbij aan artikelen over bombardementen in Gaza, Syrië, Irak en andere landen en gebieden. Maar ook aan artikelen die te maken hebben met burgeroorlog en gewelddadige conflicten tussen bevolkingsgroepen in een land.

Politiek in het buitenland

Berichten over de politieke situatie in andere landen. Denk aan artikelen over verkiezingen, verkiezingsuitslagen, politieke conflicten, beleid, politieke partijen, politieke leiders, politieke beslissingen en dergelijke.

Positie van de vrouw

Hierbij gaat het om zowel positieve als negatieve berichten over de positie van de vrouw. Denk bij 'negatief' aan elke vorm van onderdrukking van vrouwen. Bijvoorbeeld artikelen over beknotten vrouwenrechten, gedwongen huwelijken, strikte kledingvoorschriften voor vrouwen, eerwraak, religieuze, maatschappelijke en culturele onderdrukking van de vrouw. Berichten die positiever zijn, zijn bijvoorbeeld artikelen die gaan over de toenemende rechten en vrijheden van vrouwen, emancipatie van vrouwen en dergelijke.

Rampen en drama's

Hierbij gaat het om berichten over natuurrampen, vliegtuigongelukken, verkeersongelukken, humanitaire rampen, familiedrama's, hongersnood, voedseltekorten en dergelijke.

Religie en islam

Denk hierbij aan artikelen over het islamitische recht, shariarechtbanken, geloofsbeleving, de ramadan, salafisme, een Europese islam, de invloed van de islam, islamitische scholen, islamitisch onderwijs, religieuze organisaties, maar ook feestdagen vieren met verschillende geloven, de bedevaart, etc.

Terrorisme, extremisme en radicalisering

Hier vallen artikelen onder die gaan over zelfmoordterroristen, aanslagen in verschillende delen van de wereld, het kalifaat, IS/Daesh, Boko Haram, ontvoeringen, massa-executies door extremistische organisaties etc.

Vluchtelingen en migratie

Hier vallen artikelen onder die gaan over vluchtelingenkampen, asielbeleid, opvang(beleid), asielzoekers, vluchtroutes, uitzettingen, pushbacks, Frontex en dergelijke.

Onderwerpen die we niet vaak tegenkwamen

Buitenlandse spanningen die gevolgen hebben voor Nederland/ 'lange arm' van herkomstlanden

Artikelen over de 'lange arm van Erdogan', intimidatie van Gülenisten in Nederland, een Turkse kliklijn, intimidatie van Nederlanders in Nederland of buitenland.

Carrière

Hierbij gaat het artikelen over ondernemers, mensen die geïnterviewd worden over hun werk, hun bedrijf, hun succes of juist hun falen.

Corona

Denk hierbij aan alle coronagerelateerde artikelen zoals artikelen over besmettingen, de zorg, mondkapjesbeleid, maatregelen en isolatie. Maar bijvoorbeeld ook aan artikelen die gaan over de groeiende kloof tussen arm en rijk, voedselbanken, kansenongelijkheid en hoe corona andere landen treft. Dit onderwerp kwam in 2020 wel vaak voor.

Discriminatie en racisme

Berichten die te maken hebben met discriminatie en racisme, bijvoorbeeld de Black Lives Matter beweging en demonstraties, maar ook racisme in de samenleving, discriminatie op de woning- en arbeidsmarkt, onderzoeken naar diversiteit, discriminatie, racisme, etc.

Economie

Artikelen over de economie. Denk daarbij aan artikelen over inflatie, economisch crisis, koopkracht, de Turkse lira, winst van bedrijven, techbedrijven, etc..

Gezondheid(szorg)

Berichten over de gezondheidszorg. Denk hierbij aan artikelen over verpleeghuizen, ziekenhuizen, ziekenhuispersoneel, vaccinatiecampagnes in binnen en buitenland, problemen in de zorg, uitbraak van ziektes etc.

Hoofddoek en boerka

Denk hierbij aan artikelen over het boerkaverbod, de hoofddoek op de werkvloer, hoofddoek bij de politie, de boerkinini en discussies over het dragen van de hoofddoek.

Kunst en cultuur

Artikelen over films, kunst, cultuur, exposities, filmfestivals, filmrecensies en boekbesprekingen.

Mensenrechten in algemeen (niet specifiek over vrouwen)

Hierbij gaat het niet specifiek over de rechten van de vrouw, maar over repressie door overheden, de doodstraf, het vermoorden van journalisten en dergelijke.

Mode en lifestyle

Artikelen over trends in de mode, opvallende designs, nieuwe kledingcollecties.

Onderdrukking en repressie door overheid

Artikelen over onderdrukkende regimes, dictaturen en politiestaten, censuur van de media, vervolging en intimidatie van journalisten, wetenschappers en burgers etc.

Onderwijs

Artikelen die in de breedste zin van het woord te maken hebben met onderwijs, zoals berichten over scholen, scholieren, studenten, universiteiten en hogescholen, examens, toetsen, hackers op de universiteit, bedreigingen door leerlingen, leermethodes etc.

Opvoeding en kinderen

Artikelen over opvoeding, kinderen en pedagogiek.

Ouderenzorg

Artikelen over ouderen en zorg, thuiszorg, bejaardentehuizen en dergelijke.

Politie

Artikelen die gaan over de politie in Nederland, in Afghanistan en andere landen.

Srebrenica

Artikelen over de herdenking van Srebrenica, de rol van Dutchbat en Nederland, de slachtoffers.

Sport

Artikelen over sport.

Veiligheid en criminaliteit

Berichten over veiligheid en criminaliteit, denk daarbij aan criminele organisaties, drugssmokkel, opleiden van politiemensen om veiligheid te vergroten, maatregelen van de VN om veiligheid te garanderen, de Navo etc.

Wijkaanpak, achterstandsbuurtten

Artikelen over opknappen van buurten, de Schilderswijk, verloedering van buurten en dergelijke.

Overig

Artikelen die onder geen van bovenstaande categorieën vallen.

